

ตอน 4: ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร ?

บทความประกอบที่ 2

ศีลกับเจตนารมณ์ทางสังคม

1

บทที่ 12

คำสอนและหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคม และสะท้อนถึงเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนา ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมได้มากที่สุดก็คือ คำสอนและหลักปฏิบัติในขั้นศีล เพราะศีลเป็นระบบการควบคุมชีวิตด้านนอกเกี่ยวกับการแสดงออกทางกายวาจา เป็นระเบียบว่าด้วยความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน การดำเนินกิจการต่าง ๆ ของชุมชน การจัดสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมให้เรียบร้อยและเกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของชุมชนนั้น และแก่ความผาสุกแห่งสมาชิกทั้งปวงของชุมชน อันจะเอื้ออำนวยให้ทุกคนสามารถบำเพ็ญกิจการณียกิจที่พึงทำยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตตามความตกลงนับถือของพวกตน หรือเพื่อเข้าถึงประโยชน์และความดีงามสูงสุดตามอุดมการณ์ของชุมชนนั้น ตลอดจนเกื้อกูลแก่การที่ชุมชนนั้นจะเผยแพร่อุดมการณ์ กิจการ และประโยชน์สุขความดีงามของตนให้แก่ขยายกว้างขวางออกไป¹ ศีลพื้นฐานหรือขั้นต้นที่สุด ก็คือ การไม่เบียดเบียนผู้อื่นไม่ว่าด้วยกายหรือวาจา และการไม่ทำลายสถิติสัมปชัญญะที่เป็นตัวคุมศีลของตน ศีลขั้นต้นสุดนี้ นิยมเรียกกันว่า ศีล 5

เรื่องศีลกับสังคม หรือคำสอนในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับสังคมนั้น เป็นเรื่องใหญ่ มีขอบเขตกว้าง ควรยกขึ้นพูดต่างหากอีกเรื่องหนึ่ง แต่เพราะในตอนที่ผ่านมาแล้ว มีความพาดพิงถึง จึงนำบางส่วนที่เกี่ยวข้องและควรทราบมาชี้แจงแทรกไว้คร่าวหนึ่งก่อน

กล่าวได้คร่าว ๆ ว่า ศีลมี 2 ระดับ *หนึ่ง* ระดับทั่วไป ได้แก่ *ระดับธรรม* หรือระดับที่ยังเป็นธรรม คือ เป็นข้อแนะนำสั่งสอน หรือหลักความประพฤติที่แสดง (เทสิตะ)¹ และบัญญัติไปตามกฎธรรมดแห่งความดีความชั่ว ที่เรียกว่ากฎแห่งกรรม ผู้ทำดีทำชั่ว หรือรักษาศีลละเมิดศีล ย่อมได้รับผลดีผลชั่วเองตามธรรมดาของเหตุปัจจัย หรือตามกฎแห่งกรรมนั้น *สอง* ระดับเฉพาะ ได้แก่ *ระดับวินัย* หรือระดับที่เป็นวินัย คือ เป็นแบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติคือวางหรือกำหนดขึ้น (บัญญัติตะ)² ไว้ เป็นทำนองประมวลกฎหมาย สำหรับกำกับความประพฤติของสมาชิกในชุมชนหรือชุมชนหนึ่ง โดยสอดคล้องกับความมุ่งหมายของหมู่คณะหรือชุมชนนั้นโดยเฉพาะ ผู้ละเมิดบทบัญญัติแห่งศีลประเภทวินัยนี้

¹ หนังสือและผลงานทางวิชาการของปราชญ์สมัยปัจจุบัน (ส่วนมากเป็นชาวตะวันตก) ที่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับสังคม มักมองข้ามคำสอนขั้นศีล โดยเฉพาะศีลที่เป็นวินัยของภิกษุสงฆ์ จึงมักพลาดหรืออย่างน้อยก็ขาดความสมบูรณ์ไปมาก

² แสดงธรรม บัญญัติวินัย จู *บันทึกพิเศษท้ายบท*

มีความผิดตามอาญาของหมู่ ซ้อนเข้ามาอีกชั้นหนึ่ง เพิ่มจากอกุศลเจตนาที่จะได้รับผลตามกฎแห่งกรรมของธรรมชาติ เมื่อพิจารณาตามหลักนี้ จะเห็นได้ว่า สังคมวงกว้างคือหมู่มนุษย์ทั้งหมด มีสภาพต่างกันไปทั้งโดยกาลและเทศะ ตกอยู่ใต้อิทธิพลของภาวะเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง เป็นต้น ซึ่งแปลกกันไปตามถิ่นตามยุคสมัย การที่จะวางบทบัญญัติเกี่ยวกับศีลในส่วนรายละเอียดลงไว้เป็นแบบแผนอย่างเดียวกันตายตัวโดยอาญา อย่างที่เรียกว่าวินัยนั้น มิใช่ฐานะที่จะพึงกระทำ เพราะไม่อาจให้สังคมยุคทุกสมัยทุกสภาพแวดล้อม ดำรงอยู่ด้วยดีและมีสภาพเกื้อกูล ด้วยประมวลบทบัญญัติที่มีข้อปลีกย่อยอย่างหนึ่งอย่างเดียวกันทั้งหมด ดังนั้น สำหรับสังคมมนุษย์ทั่วไป พระพุทธศาสนาจึงแนะนำสั่งสอนหรือเสนอหลักธรรมหมวดที่นิยมเรียกกันว่า *ศีล 5* ไว้เป็นข้อกำหนดอย่างต่ำหรือหลักความประพฤติอย่างน้อยที่สุดในระดับศีล¹ เลยจากนั้นขึ้นไป ก็มี *ศีลในกรรมบท* คืออกุศลกรรมบท 7 ข้อต้น หรือศีลที่เป็นองค์แห่งมรรค ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ² ซึ่งเป็นหลักของศีลอย่างกว้าง ๆ ศีลอย่างนี้พระพุทธเจ้าทรงสอนตามฐานะที่มันเป็นธรรม คือ คำแนะนำหรือหลักความประพฤติ ซึ่งผู้ปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติย่อมก่อให้เกิดผลดีหรือผลร้ายไปตามกฎแห่งกรรมตา ถ้าคนผู้ใดเห็นชอบว่าตนควรประพฤติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ยกเอาข้อธรรมชั้นศีลเหล่านี้มาเป็นข้อปฏิบัติของตน เพียรพยายามตั้งใจทำตามนั้น ถือกันว่า ถ้าเขาปฏิบัติได้แม้เพียงศีล 5 ก็สมควรแก่การเรียกว่าเป็นชาวพุทธ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าคนผู้ใดต้องการเป็นชาวพุทธ พระพุทธศาสนาก็กำหนดเงื่อนไขให้เขารับเอาข้อธรรมอย่างน้อย 5 ข้อนั้นไปถือปฏิบัติ เมื่อถึงตอนนั้น ธรรมชั้นศีล 5 ข้อนั้น ก็ได้ชื่อว่าเป็น *สิกขาบท 5* แปลว่าข้อสำเหนียก หรือข้อฝึกหัดความประพฤติ 5 อย่าง ผู้ที่เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่มีข้อกำหนดความประพฤติอย่างต่ำเท่านี้ แต่ถ้าผู้ใดมีอุตสาหะจะประพฤติปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไปอีก เช่น รักษากุโบสถมีองค์ 8 ในวันอุโบสถอีกส่วนหนึ่ง ก็ได้³ สิกขาบทนี้แหละที่ทำให้ศีลระดับธรรม กลายมาเป็นศีลระดับวินัย เพราะวินัยก็คือประมวลแห่งสิกขาบททั้งหลายนั่นเอง แต่ถึงกระนั้น พระพุทธศาสนาก็มิได้วางประมวลบทบัญญัติเป็นวินัยไว้สำหรับให้มวลมนุษย์ทั้งหมดต้องปฏิบัติเสมอเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นเรื่องของมนุษย์หมู่หนึ่ง ชุมชนหนึ่ง หากเห็นงาม จะพึงบัญญัติขึ้นให้เหมาะกับสภาพแวดล้อมและความมุ่งหมายของพวกตน โดยอาจนำเอาข้อธรรมต่าง ๆ ในชั้นศีลซึ่งมีอยู่มากมาย มาเลือกกำหนดเป็นวินัยบังคับใช้แก่พวกตน ดังเช่นที่พระอรรถกถาจารย์ถือเอาการเว้นจากอกุศลกรรมบท 10 เป็น *อาคารียวินัย*⁴ (วินัยของผู้ครองเรือน หรือวินัยของชาวบ้าน)บ้าง ถือเอา

¹ ศีล วินัย ศีลธรรม ดู *บันทึกพิเศษท้ายบท*

² คัมภีร์รุ่นอรรถกถาเรียกศีลชุดนี้ว่า “อาชีวะกรรมกศีล” แปลว่า ศีลมีอาชีวะเป็นที่แปด หรือศีลที่ครบ 8 ทั้งสัมมาชีพ (สัมมาวาจา = วีสัจจิต 4 + สัมมากัมมันตะ = กายสุจจิต 3 + สัมมาอาชีวะ 1) ดู วิสุทธิ.1/13

³ อุโบสถประกอบด้วยองค์ 8 (อฏฐงคสมนุสนาคตอุโปสถ) หรืออุโบสถมีองค์ 8 (อฏฐงคอุโปสถ) มาใน อญ.ติก.20/510/273; อญ.อฏฐก.23/131-5/253-269) หรือองค์อุโบสถ 8 (อฏฐ อุโปสถงค) ใน วินย.8/996/345; 1269/521 เป็นที่มาของคำว่า “ศีล 8” ซึ่งเป็นคำเรียกชั้นหลัง ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก.

⁴ ขุพุทธก.อ.149; สุตต.อ.2/101

หลักความประพฤติที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ใน สิงคาลกสูตร เช่น การเว้นอคติ 4 การไม่เสพอบายมุข 6 และความสัมพันธ์ตามหลักทศ 6 เป็นต้น ว่าเป็น *คิหิวินัย*¹ (วินัยของคฤหัสถ์ ตรงกับอาชาเรียนวินัยนั่นเอง) บ้าง นี่เป็นเรื่องของศีลสำหรับสังคมวงกว้างหรือสังคมคฤหัสถ์ แต่สำหรับชุมชนที่เรียกว่าภิกษุสงฆ์ หลักการต่าง ๆ ในเรื่องศีลสามารถวางให้แน่นแฟ้นยิ่งกว่าที่กล่าวมานั้น เพราะภิกษุสงฆ์เป็นชุมชนที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นเอง ตามหลักการและความมุ่งหมายที่ทรงกำหนดไว้โดยเฉพาะ เพื่อให้มีสภาพเกื้อกูลที่สุดแก่การปฏิบัติที่มุ่งตรงต่อจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา และการเผยแพร่ความดีงามที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นนั้นให้กว้างขวางออกไปเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก ดังนั้น พระองค์จึงได้ทรงบัญญัติระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ขึ้นควบคุมความเป็นอยู่และความประพฤติทั่วไปของภิกษุทั้งหลายที่เป็นสมาชิกของสงฆ์นั้น เท่าที่จะให้บังเกิดผลตามหลักการและวัตถุประสงค์ บุคคลที่จะเป็นสมาชิกคือบวชเป็นพระภิกษุ ต่างก็เข้ามาโดยสมัครใจ จึงเป็นอันต้องถือว่าได้ยอมรับที่จะปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับเหล่านั้นเสมอเหมือนกันทั้งหมด ประมวลลบทบัญญัติคือระเบียบข้อบังคับทั้งหลายเหล่านั้นนั้นแล เป็นวินัยของภิกษุทั้งหลาย² วินัยหรือประมวลลบทบัญญัตินี้ประกอบด้วยสิกขาบทต่าง ๆ มากมาย มีทั้งข้อกำหนดเกี่ยวกับความเป็นอยู่ส่วนตัว ข้อกำหนดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกคือพระภิกษุด้วยกัน และความสัมพันธ์กับคนภายนอกเช่นกับคฤหัสถ์ทั้งหลาย ตลอดจนการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ระเบียบว่าด้วยการปกครองและการดำเนินกิจการต่าง ๆ ของสงฆ์ เป็นต้น แม้ภิกษุสงฆ์สงฆ์ที่ทรงตั้งขึ้นภายหลัง ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทต่าง ๆ ขึ้นเป็นวินัยเช่นเดียวกัน ส่วนผู้ที่สมัครจะเข้าเป็นสมาชิก แต่ยังมีคุณสมบัติบางอย่างไม่ครบถ้วน ก็อาจรับเข้ามาเป็นสามเณร หรือสามเณรีก่อน โดยมีฐานะและสิทธิแห่งความเป็นสมาชิกยังไม่สมบูรณ์ และได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้เป็นเครื่องกำกับความประพฤติ 10 ข้อ ซึ่งรวมอยู่ในประมวลกฎหมายที่เรียกว่าวินัยนั้น³ ภาวะที่ดำรงอยู่ด้วยดีหรือประพฤติดีโดยไม่ละเมิดวินัย (คือไม่ละเมิดสิกขาบททั้งหลายในวินัย) นั้นแหละเรียกว่า ศีล จัดเป็นศีลระดับวินัย

¹ สิงคาลกสูตร หรือ สิงคาลกสูตร มาใน ที.ปา.11/172-206/194-207; อรรถกถาที่กล่าวอย่างนั้นคือ ที.อ.3/167 (หลักที่ตรัสไว้ในสูตรนี้คือ การละกรรมกิเลส 4, การเว้นอคติ 4, การไม่เสพอบายมุข 6, หลักทศ 6 รวมถึงคำสอนเรื่องมิตรแท้ มิตรเทียม การจัดสรรทรัพย์เพื่อใช้สอย และ สังคหวัตถุ 4) คำกล่าวของพระอรรถกถาจารย์นี้ อาจเกิดจากการที่ชาวพุทธได้เคยยึดถือกันอย่างนั้นก็ได้ แม้ชาวพุทธในปัจจุบัน ก็น่าจะทำตามแบบอย่างนี้ โดยคัดเลือกเอาธรรมชั้นศีลทั้งในสูตรนี้และในที่อื่น ๆ เช่น อุบาสกธรรม 5 เป็นต้น มากำหนดเป็นวินัยของพวกตน ถึงแม้ไม่อาจให้เป็นวินัยของชาวพุทธทั้งหมด จะกำหนดเฉพาะถิ่นเฉพาะกลุ่ม เฉพาะชุมชนของพวกตน ก็ยังดี

ความจริง ศีลประเภทนี้ มีในทุกยุคสมัย ตัวอย่างที่ท่านแสดงไว้ เช่น กุศลธรรม (หลักความประพฤติประจำตระกูล เผ่าชน วรรณะ หรือกลุ่มอาชีพต่าง ๆ อย่างที่ปัจจุบันเรียกจรรยาบรรณ หรือจรรยาธรรมของอาชีพหรือของสถาบัน) เทศธรรม (จรรยาธรรมของถิ่น) ท่านจัดเป็นศีลประเภทอาจารย์ (วิสุทธ.1/18; วิสุทธ.ฎีกา 1/54)

² ความหมายบางอย่างของวินัย ดู *บันทึกพิเศษท้ายบท*

³ วินัย.4/120/170; 8/1000/348; ขุ.ข.25/2/1; สิกขาบท 10 สำหรับสามเณรและสามเณรีนี้ สมัยหลัง ๆ นิยมเรียกกันอย่างภาษาชาวบ้านว่า ศีล 10, ในวินัยปิฎก ท่านจำกัดความคำว่าสามเณรและสามเณรีอย่างง่าย ๆ ว่า ทสสิกขาบทิก และ ทสสิกขาบทิกา ตามลำดับ (วินัย.2/624/407; แปลว่า ผู้รักษาสิกขาบท 10)

ความสำคัญในการรักษาศีลหรือปฏิบัติตามศีล แยกออกได้เป็น 2 ด้านคือ การฝึกหัดขัดเกลาตนเอง (เพื่อความก้าวหน้าในคุณธรรมที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป) อย่างหนึ่ง และการคำนึงถึงประโยชน์ของผู้อื่นหรือของสังคม อย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในวินัยของพระสงฆ์ ท่านเน้นความสำคัญอย่างนี้ไว้หนักแน่น ความสำคัญอย่างแรกคือการฝึกหัดขัดเกลาตนเองนั้น พอจะมองเห็นกันได้ชัดอยู่แล้ว ส่วนที่ควรย้ำไว้ ณ ที่นี้คือ การคำนึงถึงประโยชน์สุขของส่วนรวมหรือของผู้อื่น เมื่อมีพระภิกษุกระทำการไม่ดีไม่งามขึ้น สมควรจะบัญญัติสิกขาบท พระพุทธเจ้าทรงประชุมสงฆ์ สอบสวนผู้กระทำการได้ความสมจริงแล้ว จะทรงชี้โทษของการกระทำนั้นว่า ไม่เป็นไปเพื่อปสาทะคือความเลื่อมใสแก่คนที่ยังไม่เลื่อมใส หรือเพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของผู้เลื่อมใสอยู่แล้ว มีแต่จะทำให้เกิดความไม่เลื่อมใสแก่คนที่ยังไม่เลื่อมใส และทำให้ผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้วบางพวกกลายเป็นอย่างอื่นไป แล้วตรัสแสดงประโยชน์ที่มุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ในการบัญญัติสิกขาบท เสร็จแล้วจึงทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้น ๆ ขึ้นไว้¹ ข้อความที่ว่าไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส เป็นต้นนั้น แสดงความคำนึงถึงประโยชน์สุขของส่วนรวมและของผู้อื่น ประโยชน์สุขของส่วนรวมอย่างแรกก็คือ ความดำรงอยู่ด้วยดีของชุมชนที่เรียกว่าสงฆ์หรือจะว่าของพระศาสนาก็ได้ เพราะความมั่นคงของสงฆ์และของพระศาสนาต้องอาศัยศรัทธาของประชาชน ประโยชน์สุขสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือประโยชน์สุขของประชาชนหรือชาวบ้านผู้เลื่อมใสและจะเลื่อมใสนั่นเอง เพราะปสาทะคือความเลื่อมใส ความผ่องใส หรือความโปร่งสบายของจิตใจ เป็นคุณธรรมสำคัญอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งเกื้อกูลแก่จิตใจ เป็นปัจจัยแห่งความสุข ช่วยให้เกิดสมาธิและเอื้ออำนวยแก่การใช้ปัญญา ทำให้พร้อมที่จะเข้าใจเรื่องที่พินิจพิจารณา² เมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงเทศนาอริยสัจจ์แต่ละครั้ง พระองค์ทรงค่อย ๆ สอนเตรียมพื้นจิตใจและปัญญาของผู้ฟังให้พร้อมขึ้นไปทีละขั้น ๆ จนผู้นั้นมีจิตที่คล่องสบาย นุ่มนวล ปลอดจากนิรวณ เบิกบาน ผ่องใสคือมีปสาทะแล้ว จึงทรงแสดงอริยสัจจ์³ การที่พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งประพฤติดีงาม ตั้งอยู่ในศีล จึงมีใจเพื่อมุ่งประโยชน์ที่พึงมีมาแก่ตนจากความเลื่อมใสของชาวบ้าน ซึ่งจะเป็นการปฏิบัติผิดพลาดอย่างเต็มที่ แต่ต้องมุ่งเพื่อประโยชน์สุขของสงฆ์และของชาวบ้านที่สัมพันธ์เกี่ยวข้อง สำหรับภิกษุฤๅชน การปฏิบัติเพื่อสงฆ์และเพื่อประชาชน ยังต้องดำเนินควบคู่ไปกับการฝึกหัดขัดเกลาตนเอง แต่สำหรับพระอริยบุคคล โดยเฉพาะพระอรหันต์ ซึ่งหมดกิจที่จะต้องฝึกตนในด้านศีล หรือหมดกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว การรักษาศีล หรือปฏิบัติตามวินัย ก็มีแต่

¹ ข้อความนี้มีทั่วไปเกือบทุกสิกขาบท ในวินัยปิฎกเล่ม 1-2-3 ตั้งแต่ วินย.1/20/35 เป็นต้นไป

² เช่น “เมื่อมีความผ่องใส ก็จะเข้าอาณาเขตสมาบัติได้ในบัดนี้ หรือไม่ก็น้อมดึงไปเพื่อปัญญา” (ม.อ.14/82-88/75-78); “เมื่อระลึกถึงตถาคต จิตก็ผ่องใส เกิดปราโมทย์ และละอุปกิเลสของจิตได้” (อ.อ.ติก.20/510/265); นอกจากนี้ อาจดูประกอบ อ.อ.ป.ญจก.22/200/272; 218/284; 199/271; 308/376; อ.อ.จก.22/330/439; อ.อ.เอก.20/45-47/10; อ.อ.อิติ.25/199/240; อ.อ.สุ.25/355/409; ที.สี.9/177/141; ที.ม.10/133/165; 153/187

³ ดู วินย.4/26/30; 29/35; 36/44; 58/67; 5/2/4; 65/85; 7/250/107; ที.สี.9/176/140; 237/190; ที.ม.10/48/47; 50/51; ม.ม.13/74/67; 599/545; อ.อ.อ.ญจก.23/102/190; 111/213; 112/217; อ.อ.สุ.25/112/147 (เนื้อความเหมือนกันทุกแห่ง ต่างแต่บุคคล).

การกระทำเพื่อประโยชน์สุขของสงฆ์และประชาชนด้านเดียว เข้ากับคติที่เป็นหลักใหญ่แห่งการดำเนินชีวิตและการบำเพ็ญกิจของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวกที่ว่า “ปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน...เพื่อเอื้ออนุเคราะห์โลก¹ และคติแห่งการมีจิตเอื้อเอ็นดูแก่ชุมชนที่จะเกิดมาภายหลัง เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีงามของอนุชน หรืออย่างน้อยก็เพื่อเชิดชูความดีงามไว้ในโลก เป็นการ *เคารพธรรม เคารพวินัย* นั้นเอง² ด้วยเหตุนี้ พระอริยบุคคลจึงรักษาศีลประพฤติกปฏิบัติอยู่ในเหตุผลอย่างเคร่งครัด การอ้างว่าตนหมดกิเลสแล้ว ไม่จำเป็นต้องรักษาศีลขบพข้อนั้นข้อนี้ หรือจะทำอย่างนั้นอย่างนี้ได้ เพราะจิตไม่ยินดี ยินร้ายดังนี้เป็นต้น ย่อมมิใช่ลักษณะของอริยชน ความจริงมิใช่แต่ศีลเท่านั้น แม้วัตรต่าง ๆ เช่น รุดงค์ เป็นต้น³ ซึ่งมีใช้สิ่งจำเป็นแก่ตัวท่าน และมีใช้ข้อบังคับในวินัย พระอรหันต์บางท่านก็ปฏิบัติโดยสม่ำเสมอ เพื่อเป็นกวีฐธรรมสุขวิหารส่วนตนและหวังจะอนุเคราะห์ชนรุ่นหลังให้ได้มีแบบอย่างที่ดีงาม⁴ จึงควรระลึกไว้ด้วยว่า ในการพิจารณาเรื่องศีลลพตปราสาท ไม่พึงลืมนองเหตุผลและความมุ่งหมายที่เกี่ยวกับความดีงามและประโยชน์สุขของหมู่ชนด้วย การรักษาศีล ข้อวัตร ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีการบางอย่าง ซึ่งกระทำด้วยความเข้าใจ มุ่งหมายเพื่อความเรียบร้อยดีงามเป็นแบบอย่างอันดี เป็นเครื่องประสานหมู่ชนและเชิดชูธรรม หากทำเท่าที่จำเป็นพอสมควรแก่เหตุผลและความมุ่งหมายที่ดีงามนั้น มิใช่อำพรางตนเอง ก็มีใช้ข้อที่พึงควนติเตียน การประพฤติกในเรื่อง ศีล วัตร ข้อปฏิบัติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีการ แบบแผน ระบบ ระเบียบต่าง ๆ ที่ผิดพลาดก็คือ การถือโดยงมงายสักว่าทำตาม ๆ กันมา อย่างไม่เข้าใจความมุ่งหมาย ไม่เห็นเหตุผล จนหลงไปว่าจะถึงความบริสุทธิ์ จะบรรลุจุดหมายสุดท้าย เพียงด้วยศีลวัตร ด้วยระบบระเบียบพิธีเหล่านี้ เป็นเหตุให้ศีลวัตรระบบระเบียบ

¹ เช่น ที.ม.10/211/254; 310/369; อ.จ.เอก.20/139/28; ฯลฯ (ดูในตอนว่าด้วยภาวะของผู้บรรลุนิพพาน); ตัวอย่างเพิ่มเติมเกี่ยวกับคตินี้ ดู *บันทึกพิเศษท้ายบท*

² *เคารพธรรม เคารพวินัย* ดู *บันทึกพิเศษท้ายบท*

³ ศีลกับวัตรแตกต่างกัน ตามนัยคัมภีร์มหานิทเทสว่า ศีล หมายถึงการสังวร ยับยั้ง ไม่ละเมิด วัตรหรือพรตหมายถึงการถือปฏิบัติ, บทบัญญัติในวินัยของภิกษุสงฆ์มีทั้งที่เป็นศีลและเป็นวัตร ส่วนข้อปฏิบัติที่เรียกว่า รุดงค์ทั้งหลายเป็นวัตรเท่านั้น ไม่เป็นศีล (ขุ.ม.29/81/77; 918/584) ข้อปฏิบัติที่เป็นวัตร แต่ไม่เป็นศีล อย่างเช่น รุดงค์นั้น เป็นข้อปฏิบัติส่วนพิเศษ เพื่อความดีงามเคร่งครัด ขัดเกลา ผูกอบรมตนเองให้อิงกว่าปกติ แต่เป็นเรื่องของความสมัครใจ ความเหมาะสมกับอุปนิสัยและขึ้นกับความพร้อม ใครจะถือปฏิบัติหรือไม่ก็ได้ ไม่มีความผิด ต่างจากศีลซึ่งสมาชิกทุกคนของหมู่พึงรักษาเสมอเหมือนกัน ถ้าไม่รักษา ย่อมมีผลเสียหาย ทั้งส่วนตัวและส่วนรวม (ถ้าเป็นศีลแบบวินัย มีโทษตามบัญญัติอีกด้วย)

อนึ่ง ตามปกติ ศีลเป็นหลักความประพฤติพื้นฐาน วัตรเป็นข้อปฏิบัติเสริมให้เคร่งครัดยิ่งขึ้นเพื่อสนับสนุนการรักษาศีล โดยเฉพาะเพื่อตัดหรือลดโอกาสที่จะละเมิดศีลข้อใดข้อหนึ่ง อย่างไรก็ดี วัตรบางอย่างแม้จะช่วยหนุนการรักษาศีลได้ผลจริง แต่ผิดหลักการของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงห้ามและบางอย่างถือเป็นการผิดทางพระวินัยด้วย เช่น การถือวัตรไม่พูด ที่เรียกมุกวัตร (วินย.4/224-6/309-313; ย่อมตัดปัญหาจากการพูดผิด เช่น พูดเท็จ เป็นต้น ได้หมด) ทรงดำหนว่าเป็นการอยู่อย่างปศุสัตว์ การถือวัตรกินเฉพาะผลไม้ที่หล่นเองจากต้น (เช่น อ.จ.ต.ก.20/596/381; ย่อมตัดปัญหาการเบียดเบียนสัตว์และพืชได้หมด) เป็นข้อปฏิบัติที่รบกวนตนเกินพอดีของพวกเดียรถีย์ที่หลงปลื้ม

⁴ เช่น ปฏิปทาของพระมหากัสสปเถระ (ส.น.16/481/239)

พิธีการเหล่านั้น ขยายรูปแบบหลากหลายพิสดารเตลิดออกไปเป็นข้อปฏิบัตินอกแนวทางของพระพุทธศาสนา¹ หรือรักษาศีลบำเพ็ญระเบียบปฏิบัติต่าง ๆ โดยมีต้นหาทิวใบบ้าง อยากรได้ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข สวรรค์ เป็นผลตอบแทน มุ่งหวังจะได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ จนบังคับความมุ่งหมายที่แท้จริง และปิดกั้นไม่ให้เข้าถึงจุดหมายของการปฏิบัติธรรม หรือรักษาศีลบำเพ็ญวัตร ทำตามระเบียบแบบแผนพิธี อย่างอัสติบรูษ คือเกิดความมัวเมาลุ่มหลงตนเอง ยกเอาคุณความดีเหล่านี้ขึ้นมาเป็นข้อเปรียบเทียบ เพื่อยกตนข่มผู้อื่น²

ผู้รักษาศีลประพฤติตามวินัย ควรเข้าใจ วัตถุประสงค์คือประโยชน์ที่มุ่งหมายของวินัย ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงก่อนบัญญัติสิกขาบทแต่ละข้อ ซึ่งมีอยู่ 10 ประการคือ

1. เพื่อความตั้งงามที่เป็นไปโดยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์
2. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
3. เพื่อการควบคุมคนหน้าด่านไม่รู้จักอาย
4. เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลตั้งงาม
5. เพื่อปิดกั้นความเสื่อมเสีย ความทุกข์ความเดือดร้อนที่จะมีในปัจจุบัน
6. เพื่อบำบัดความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อนที่จะมีในภายหลัง
7. เพื่อความเสื่อมใสของคนที่ยังไม่เสื่อมใส
8. เพื่อความเสื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ไม่เสื่อมใสแล้ว
9. เพื่อความดำรงมั่นแห่งสังฆธรรม
10. เพื่อส่งเสริมความเป็นระเบียบเรียบร้อย สนับสนุนวินัยให้หนักแน่น³

ในอังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าทรงแสดงวัตถุประสงค์ของการบัญญัติสิกขาบท เพิ่มออกจากรีกรีก 10 ประการ เห็นควรยกมากล่าวไว้ที่นี้ด้วยอีก 2 ข้อคือ

1. เพื่อเอื้ออนุเคราะห์แก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย
2. เพื่อตัดรอนฝักฝ่ายของภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่วร้าย⁴

จะเห็นได้ว่า วัตถุประสงค์เหล่านี้ แสดงถึงเจตนารมณ์ที่เน้นความตั้งงามและประโยชน์สุขของสังคมเป็นอย่างมาก และบรรดาบทบัญญัติทั้งหลายในวินัยนั้น เรื่องที่ยืนยันถึงการให้ความสำคัญแก่ส่วน

¹ ดู ความหมายของศีลพิพตปราชามาส ในบทว่าด้วยประเภทและระดับของผู้บรรลุนิพพาน และในตอนต้นของบทนี้

² เช่นเป็นพหูสูต เป็นวินัยธร เป็นธรรมกถึก ถืออยู่ป่า ถือผ้าบังสุกุล ถือรุกขมูล ถือฉันทมือเดียว หรือได้ฉานสมาบัติ เป็นต้นแล้วภูมิโงคน คิดถูกผู้อื่นว่าไม่ได้ไม่เป็นเช่นนั้น ท่านว่าเป็นอัสติบรูษ (ม.อ.14/184-190/137-140); มีศีลสัมปทาแล้วดีใจภูมิโงคนข่มผู้อื่น ชื่อว่าเป็นผู้ประมาท (ม.ม.12/348/365); แม้คุณธรรมหรือความดีพิเศษอื่น ๆ ก็ไม่พึงถือเป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่นเช่นเดียวกัน (ดู ม.ม.12/464/498; ที.ปา.11/237/236 = อ.จ.จตุกก.21/28/35; ข.จ.จ.30/691/346 เป็นต้น)

³ วินย.1/20/37; อ.จ.ทสก.24/31/74

⁴ อ.จ.ทุก.20/436/123

รวมได้ดีที่สุดอย่างหนึ่ง ก็คือบทบัญญัติเกี่ยวกับสังฆกรรมต่าง ๆ อันได้แก่การดำเนินกิจการของสงฆ์โดยการร่วมกันคิดร่วมกันพิจารณาของภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสมาชิก แต่สังฆกรรมทั้งหลายจะเป็นไปได้ด้วยดีก็เพราะสงฆ์มีความสามัคคี ไม่แตกแยก ข้อนี้จึงเป็นเหตุผลหลักอย่างหนึ่งที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงย้ำความสำคัญของสังฆเภทและสังฆสามัคคี โดยตรัสว่า *สังฆสามัคคี* เป็นธรรมเอกที่เมื่อเกิดมีในโลกก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน ส่วนสังฆเภทก็เป็นธรรมเอกฝ่ายตรงข้าม¹ ไม่ต้องพูดถึงการดำเนินกิจการของส่วนรวม แม้แต่ในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในชีวิตประจำวัน พุทธบัญญัติต่าง ๆ ก็ล้วนเป็นการแสดงออกถึงเจตนารมณ์ที่เกี่ยวกับประโยชน์สุขและความดีงามของสงฆ์และสังคมทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จากข้อปฏิบัติสามัญอย่างหนึ่งคือ การแสดงความเคารพ

ในวงพุทธบริษัท เป็นที่ทราบกันดีว่า คฤหัสถ์กราบไหว้แสดงความเคารพแก่พระภิกษุ ส่วนในหมู่พระภิกษุ ก็แสดงความเคารพกันตามลำดับความเกื้อหนุนโดยพรรษา หรือตามลำดับอายุสมาชิกภาพในหมู่สงฆ์ พระภิกษุที่อ่อนพรรษากว่าจึงกราบไหว้พระภิกษุที่แก่พรรษากว่า² การแสดงความเคารพกันตามความหมายของพระพุทธศาสนานี้ มิใช่เป็นเรื่องแสดงความสูงต่ำ ไม่ว่าจะในด้านเกียรติยศอำนาจภายนอกหรือคุณธรรมภายในก็ตาม ด้านภายนอกมองเห็นง่ายอยู่แล้ว ว่าเฉพาะด้านคุณธรรมภายในคฤหัสถ์แม้เป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงเพียงใด³ ก็กราบไหว้พระภิกษุที่ยังเป็นปุถุชน ส่วนในหมู่พระสงฆ์ พระภิกษุผู้เป็นอริยบุคคลสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ แต่อ่อนพรรษากว่า ก็แสดงความเคารพแก่ภิกษุปุถุชนผู้แก่พรรษากว่า ที่เป็นเช่นนั้นเพราะระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการแสดงความเคารพหรือกราบไหว้กันอย่างนี้ มีไว้เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความดีงามและความอยู่ร่วมกันผาสุกของสงฆ์หรือสังคม ความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์หรือการอยู่ร่วมกันผาสุกของสังคมนั้น รวมอยู่ในคำว่าธรรมหรือเป็นธรรมอย่างหนึ่ง ผู้ที่ปฏิบัติตามระเบียบหรือธรรมเนียมการแสดงความเคารพเช่นนั้น ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์ หรือพูดอย่างสั้น ๆ ว่า ปฏิบัติเพื่อเชิดชูธรรม ซึ่งเท่ากับว่าปฏิบัติด้วยความเคารพธรรมนั่นเอง และการทำความเคารพโดยมีความเข้าใจเช่นนี้ ย่อมเป็นการบำเพ็ญความดีของผู้ที่แสดงความเคารพนั่นเองด้วย คือเป็นความดีของผู้เคารพเองที่ได้กระทำเช่นนั้น พระอริยบุคคลทั้งหลายโดยเฉพาะพระอรหันต์ ไม่มีความยึดติดถือมั่นในเรื่องตัวตน ที่จะเป็เหตุให้ถือเอา

ข.อิติ.25/196-197/237-238 (ดูประกอบ วินย.5/259/352; 7/406/207)

² การเคารพตามอายุสมาชิกภาพ ดู *บันทึกพิเศษท้ายบท*

³ คฤหัสถ์ที่เป็นพระอรหันต์ก็มี แต่คัมภีร์มิลินทปัญหากล่าวว่า คฤหัสถ์ผู้เป็นอรหันต์นั้น จะอยู่ในเพศคฤหัสถ์เพียงภายในวันเดียว เพราะจะต้องบวชเป็นภิกษุ หรือไม่ก็นิพพานในวันนั้น (มิลินท.300); ในคัมภีร์มิลินทปัญหา ท่านแสดงเหตุผลไว้ด้วยว่า ทำไมคฤหัสถ์โสดาบันจึงสมควรแสดงความเคารพแก่ภิกษุปุถุชน แต่ไม่ได้กล่าวถึงพระอริยบุคคลที่สูงกว่านั้น อย่างไรก็ตาม มีตัวอย่างในพระไตรปิฎก เช่น จิตตคฤหบดี ซึ่งเป็นอนาคามีก็กราบไหว้แม้แต่พระสุธรรมภิกษุ ซึ่งคิดไม่ดีต่อท่าน (วินย.6/131-2/59); อรรถกถา สุตต.อ.1/370 ถึงกับอ้างพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระอนาคามีถ้าเป็นคฤหัสถ์ ก็ควรกระทำกราบไหว้ เป็นต้น แก่สามเณร แม้ที่บวชในวันนั้น” พุทธพจน์นี้ยังไม่พบในพระไตรปิฎก แต่ก็ลงกันโดยหลักการ

การกราบไหว้นั้นมาเป็นเครื่องวัดว่าสูงต่ำกว่าใคร หรือเป็นเครื่องสำหรับยกย่องถือตัว ท่านจึงปฏิบัติไปตามหลักที่วางไว้โดยชอบ ตั้งจิตมุ่งเพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์ หรือของสังคม เพื่อเชิดชูธรรม เพื่อเคารพธรรม เคารพวินัย ตลอดจนเพื่ออนุเคราะห์บุคคลที่ท่านกราบไหว้นั้นเอง¹ หากผู้นั้นด้อยภูมิธรรม แต่ยังมีคุณความดีอยู่ ก็จะได้เครื่องเตือนสติตนให้สังวรระวังพยายามประพฤติปฏิบัติให้ดีงาม และเร่งชวนขยายฝึกอบรมตนให้บรรลุภูมิธรรมที่สูงขึ้นไป และหากพระอริยบุคคลจะจงดเว้น ไม่กราบไหว้ ไม่แสดงความเคารพใครในกรณีใดหนึ่ง ท่านก็จะกระทำด้วยเหตุผลที่มุ่งเพื่อประโยชน์แก่คนผู้นั้นในแง่ใดแง่หนึ่ง หรือเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมบางอย่าง แต่มิใช่เพราะกิเลสเนื่องด้วยความยึดถือตัวตน

ส่วนพระอริยบุคคลที่เป็นคุณุหัตถ์ย่อมกราบไหว้แสดงความเคารพแก่พระภิกษุแม้ที่เป็นปุถุชนด้วยเหตุผลเกี่ยวกับธรรม หรือเพื่อเชิดชูธรรม ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้²

- ก. พระภิกษุสละวิถีชีวิตอย่างชาวบ้านซึ่งแสวงหาความสุขสำราญปรนเปรอด้วยกามสุขต่าง ๆ ยอมสละใจออกมามีความเป็นอยู่ที่ขาดความพรังพร้อมสะดวกสบาย ถือข้อปฏิบัติ ฝึกหัดขัดเกลาตนเองต่าง ๆ และรักษาวินัยซึ่งเป็นของยากที่ปุถุชนจะประพฤติตามได้ แม้แต่ตนซึ่งเป็นอริยบุคคลก็ยังไม่ต้องปฏิบัติถึงวันเข้มงวดถึงอย่างนั้น นับว่าเป็นผู้ทำสิ่งที่ทำได้ยาก
- ข. พระภิกษุเป็นผู้ดำรงฐานะและภาวะของท่านที่ชาวพุทธตกลงหรือยอมรับกันไว้ว่า เป็นผู้มุ่งหน้าไปแล้วในมรรคาแห่งการปฏิบัติฝึกอบรมตน และประพฤติเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก นับเป็นภาวะและฐานะที่ควรเคารพยกย่อง
- ค. พระภิกษุเป็นผู้ร่วมอยู่ในสงฆ์ คือ เป็นสมาชิกแห่งชุมชนซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับธรรมโดยตรง เป็นที่ชุมนุมผู้มีคุณธรรมหรือประพฤติปฏิบัติความดีไว้ได้มากที่สุด เป็นสมาคมของคนที่ดีโดยมากมี

¹ พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์แสดงธรรมแก่ผู้ใดก็ตาม แม้แก่คนขอทานหรือพรานกระจอก ก็ทรงแสดงโดยเคารพทั้งสิ้น (คือ ทำด้วยความตั้งใจ ให้ความสำคัญ มุ่งให้เป็นประโยชน์แก่เขาจริง ๆ) ทั้งนี้เพราะทรงเคารพธรรม (ดูอง.ปญจก.22/99/137) การที่คนทั้งหลายแสดงความเคารพ สุภาพ อ่อนน้อมต่อกัน ตามฐานะ ภาวะ และขนบธรรมเนียม ประเพณี ก็พึงยึดถือหลักเคารพธรรมเช่นนี้ จะได้ไม่เกิดปัญหาทั้งในแง่ไม่ทำเพราะมานะอหังการ ถือสูงถือต่ำว่าเขาไม่ดีไปกว่าเรา และทั้งในแง่ทำเพราะประจบประแจง เป็นต้น (การแสดงความเคารพเกินควรหรือแสดงผิดฐานะ ผิดภาวะ หรือไม่จริงใจ ก็กลายเป็นการไม่เคารพธรรมได้เช่นเดียวกับการไม่ทำความเคารพ การไม่เอื้อเฟื้อต่อขนบธรรมเนียม เพราะมานะอหังการ)

อันที่จริง ด้วยความเคารพธรรม ทุกคนย่อมต้องเคารพซึ่งกันและกัน เช่น เคารพในความเป็นมนุษย์ ในความเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ ในคุณธรรมที่แต่ละคนมีต่าง ๆ กัน เป็นต้น แต่ความเคารพกับการแสดงความเคารพเป็นคนละอย่างกัน ความเคารพเป็นเรื่องชั้นใน การแสดงความเคารพเป็นเรื่องชั้นนอก ซึ่งข้อเสริมเข้ามาเพื่อประโยชน์ในระดับสังคมเป็นเรื่องของวิธีการแสดงออกที่ตกลงกันกำหนดขึ้นไว้สุดแต่เหมาะสมเท่าที่จะเป็นไปเพื่อประโยชน์ร่วมกันของส่วนรวม มีความสงบเรียบร้อยดีงาม เป็นต้น ซึ่งว่าโดยหลักการก็คือ ความเคารพธรรมในระดับที่มุ่งเพื่อการดำรงธรรมของสังคมนั้นเอง (ในกรณีนี้ผู้ได้รับการแสดงความเคารพก็ต้องแสดงความเคารพเหมือนกัน โดยอาการที่เรียกว่า เอื้อเฟื้อ เช่น แสดงความเอื้อเฟื้อต่อการแสดงความเคารพของเขา เป็นต้น)

² พึงเทียบกับความในมิลินทปัญหาด้วย (มิลินท.219-221)

คุณธรรม เป็นสัญลักษณ์ของธรรมหรือการดำรงอยู่แห่งธรรม ฝึกหัดแต่ละรูปย่อมเป็นตัวแทนแห่งสงฆ์นั้น เมื่อกราบไหว้ภิกษุหนึ่ง ๆ ในฐานะที่เป็นภิกษุรูปหนึ่ง (ไม่ใช่ในฐานะพระชื่อ ก. พระชื่อ ข.) ก็คือเคารพกราบไหว้ให้เกียรติแก่สงฆ์ และเป็นการเคารพเชิดชูธรรมด้วย

- ง. พระภิกษุเป็นตัวแทนของสงฆ์ดังกล่าวแล้ว และภิกษุสงฆ์นั้นย่อมเป็นพุทธบริษัทส่วนที่ทำงานแห่งการศึกษา ปฏิบัติ และสั่งสอนเผยแผ่ธรรมได้ดีที่สุด เหมาะที่สุด จึงเป็นชุมชนที่ดำรงรักษาธรรมวินัย คือหลักธรรมคำสอนและระเบียบแบบแผนของพุทธศาสนาไว้ได้ อย่างที่เรียกว่า สืบต่อศาสนา และอย่างที่บางที่เรียกภิกษุว่าเป็นศาสนทายาท การเคารพกราบไหว้ให้เกียรติแก่พระภิกษุในฐานะตัวแทนของสงฆ์ มีความหมายเท่ากับเป็นการเชิดชูสงฆ์ไว้ให้ดำรงอยู่เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก
- จ. อย่างน้อยที่สุด คฤหัสถ์ย่อมเคารพกราบไหว้พระภิกษุด้วยเมตตาจิตต่อพระภิกษุนั้น คือปรารถนาดี หวังประโยชน์สุข ความเจริญของงามในธรรมแก่ท่าน โดยฐานเป็นเครื่องช่วยให้ท่านหมั่นระลึกและคอยสำนึกอยู่เสมอ ถึงฐานะ ภาวะ และหน้าที่ของตน ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติด้วยความเพียรพยายามให้สมควร¹

ดังนั้น พระภิกษุสามเณร ถึงจะเป็นปุถุชน แต่เมื่อเป็นผู้เพียรพยายามฝึกตน ก็สมควรแก่อัญชลีของคฤหัสถ์แม้ที่เป็นอริยบุคคล พุทธอีกนัยหนึ่งว่า ภิกษุสามเณรรูปใด เมื่อชาวบ้านกราบไหว้ ยังคอยเกิดสำนึกที่จะสำรวจตนว่าเป็นผู้มีคุณความดีสมควรแก่อัญชลีกรรมของเขาหรือไม่ ภิกษุสามเณรรูปนั้นก็ยักรับไหว้

อนึ่ง การแสดงความเคารพกันตามความแก่อ่อนโดยพระราชของพระภิกษุทั้งหลายนั้น เป็นเรื่องต่างหากจากการดำเนินกิจการของสงฆ์ที่เรียกว่าสังฆกรรม เพราะสังฆกรรมสำเร็จด้วยมติของสงฆ์ ซึ่งพระภิกษุผู้เฉียบแหลม สามารถ เป็นผู้ดำเนินการประชุม² ส่วนภิกษุที่จะเป็นประมุขหรือหัวหน้าก็เป็นเรื่องของภิกษุทั้งหลายพร้อมกันเคารพนับถือโดยกำหนดเอาภิกษุผู้มีคุณสมบัติเหมาะสม ที่เรียกว่า

¹ แม้ในกรณีที่ไม่ไหว้ ไม่แสดงความเคารพ ก็เพราะมีเมตตาจิต ได้พิจารณาเห็นแล้วว่า การทำเช่นนั้นจะเป็นประโยชน์แก่อุปการแก่ภิกษุหนึ่ง (แต่พึงสังเกตว่า ถ้าจะถือตามคติของภิกษุสงฆ์เช่นในกรณีลพพหุทนต์แก่ภิกษุ - วินย. 7/624/389 หรือของภิกษุณีสงฆ์ ในกรณีประกาศไม่ไหว้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง วินย. 7/534/336 การกระทำเช่นนี้ควรให้เป็นไปโดยมติร่วมกันของชุมชน)

² ภิกษุผู้เฉียบแหลมสามารถ (พยุตต ปฏิพล) เป็นผู้ประกาศเรื่องให้สงฆ์ทราบ ตั้งญัติติ ขอมติ และประกาศมติสงฆ์ได้แก่ตำแหน่งที่เรียกว่าผู้สวดกรรมวาจา (เช่นที่เรียกในการอุปสมบทว่า กรรมวาจาจารย์ หรือคู่สวด) แต่ในสมัยปัจจุบันคนทั่วไปอาจไม่ค่อยทราบความหมายและความสำคัญของตำแหน่งนี้ เพราะสังฆกรรมสืบทอดมาโดยเน้นในรูปของพิธีกรรมตามประเพณี (สังฆกรรมต่าง ๆ เช่น อุปสมบท วินย. 4/86/104; 7/578/357; อุโบสถ=4/149/203; กำหนดสีมา=4/154/209; ปวารณา=4/226/313; กฐิน=5/96/136; แต่งตั้งภิกษุเป็นเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ เช่น 5/141-6/195-9. 7/278/126; 327-332/146-8; การลงโทษ เช่น 6/3/4; 44/19; 88/42; 134/62; 175/76; 7/114/43; การระงับอธิการ เช่น 6/611/324; 627/331; สังคายนา=7/615/381; ฯลฯ)

ปสาทนียธรรม (ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส)¹ ซึ่งภิกษุผู้บวชชานมีประสบการณ์มากย่อมควรที่จะมีโอกาสได้รับฐานะนี้มากกว่าภิกษุผู้บวชภายหลัง เพราะได้มีเวลาที่จะศึกษาปฏิบัติฝึกปรือตนมานานกว่า

บทบัญญัติในวินัยซึ่งแสดงถึงเจตนารมณ์ที่มุ่งเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ให้ความสำคัญแก่สงฆ์ที่ควรกล่าวไว้ในที่นี้ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่พุทธบัญญัติไม่ให้ภิกษุอวด *อุตริมนุษยธรรม* คือคุณวิเศษหรือการบรรลุดุริยธรรมอย่างสูงที่เกินปกติของมนุษย์สามัญ เช่น สมาน สมานปีติ มรรคผล ถ้าอวดโดยที่ตนไม่มีคุณวิเศษนั้นจริง คือหลอกเขา ย่อมต้องอาบัติปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุ² แต่ถึงแม้ว่าจะได้บรรลุคุณวิเศษนั้นจริง ถ้าพูดอวดหรือบอกกล่าวแก่ชาวบ้าน หรือผู้อื่นใดที่มีวิภิกษุหรือภิกษุณีก็ไม่พ้นเป็นความผิด เพียงแต่เบาลงมา เป็นอาบัติปาจิตตีย์³ ต้นเหตุที่จะให้มีพุทธบัญญัตินี้ เกิดจากในคราวพุทธภิกษุภิกษุ พวกหนึ่ง คิดหาอุบายจะให้พวกตนมีอาหารฉันโดยไม่ลำบาก จึงกล่าวสรรเสริญกันและกันให้ชาวบ้านฟังตามที่เป็นจริงบ้าง ไม่จริงบ้าง ว่าท่านรูปนั้นได้ฌาน ท่านรูปนั้นเป็นโสดาบัน ท่านรูปนั้นเป็นพระอรหันต์ ท่านรูปนั้นได้อภิญญา 6 เป็นต้น ชาวบ้านเลื่อมใสพากันบารุงเลี้ยงภิกษุกลุ่มนั้นอย่างบริบูรณ์ เมื่อพระพุทธรเจ้าทรงทราบจึงทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นห้าม โดยทรงเตือนว่าไม่สมควรที่จะอวดอ้างคุณความดีพิเศษกันเพราะเห็นแก่ท้อง และสำหรับผู้ที่อวดอ้างโดยไม่เป็นจริง ทรงเตือนอย่างรุนแรงว่าเป็นมหาโจรที่เลวร้ายที่สุดในโลก เพราะบริโภคอาหารของชาวบ้านชาวเมืองโดยฐานขโมย

พุทธบัญญัติอีกข้อหนึ่ง ในจำพวกห้ามอวดอุตริมนุษยธรรม คือ สิกขาบทที่มีให้ภิกษุแสดงอิทธิปาฏิหาริย์แก่ชาวบ้าน ภิกษุใดแสดงภิกษุนั้นมีความผิด ต้องอาบัติทุกกฏ⁴ ต้นเหตุเกิดจากเศรษฐีท่านหนึ่ง เอาบาตรไม้จันทน์แขวนไว้ที่ปลายไม้ไผ่ แล้วประกาศทำพิธีว่า ใครเป็นพระอรหันต์ มีฤทธิ์จริงก็ขอถวายบาตรนั้น แต่ให้เหาะไปเอาลงมาเอง พระปิณฑลภรรทวาจะได้อินคำทำ ประสงค์จะรักษาเกียรติของพระศาสนา จึงเหาะขึ้นไปเอาบาตรลงมา ทำให้ชาวเมืองตื่นตื่นเลื่อมใสกันมาก พระพุทธรเจ้าทรงทราบจึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้าม โดยทรงตำหนิว่า ไม่สมควรแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ซึ่งเป็นธรรมล้ำสามัญมนุษย์ เพราะเห็นแก่บาตรที่เป็นของมีค่าต่ำ ทรงเปรียบเทียบการทำเช่นนั้นว่า เป็นเหมือนสตรีที่ผะอวยวะฟังสงวนให้เขาดูเพราะเห็นแก่เงินทองของต่ำทราม

¹ ม.อ.14/113/94; และพินธุ อูรเวลลสูตร ใน อ.จ.จตุกก.21/22/28 ด้วย (อย่างไรก็ดี ระบบการบริหารของสงฆ์เช่นนี้ ย่อมต้องอาศัยระบบการฝึกฝนอบรมเบื้องต้นที่เป็นเหตุก่อน (การฝึกหัดขัดเกลาก่อนที่เริ่มบวช) ในสมัยใด ระบบการศึกษาอบรมที่เป็นเหตุนั้นบกพร่องหรือขาดหาย ระบบปกครองสงฆ์พุทธแบบเดิมนี ก็ไม่อาจดำเนินไป กลายเป็นต้องอาศัยระบบอื่นเข้ามาแทน ทั้งนี้เพราะระบบสงฆ์แท้ อาศัยรากฐานคือมีมวลภิกษุสมาธิซึ่งมีการศึกษา (ที่แท้) เป็นผู้ขัดเกลาก่อน นอกจากนั้นมิชื่อนำสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า ในบางสมัยที่ระบบนี้เลือนลงไปแล้ว เมื่อรู้ตัวคิดจะรื้อฟื้นขึ้นใหม่ บางทีก็มุ่งแต่เรียกร้องเอาผล โดยมีได้ค่านึงที่จะทำเหตุ)

² วินย. 1/227-231/165-171

³ วินย.2/304-5/208-211

⁴ วินย.7/29-33/12-16

ตามเรื่องที่เกิดขึ้นนั้น เหตุผลส่วนที่ปรากฏชัด ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงปรารถนาก่อนที่จะทรงบัญญัติสิกขาบทเหล่านี้ ก็คือ เป็นการไม่สมควรที่จะเอาคุณความดีและความเก่งกล้าสามารถพิเศษของตน เพราะเห็นแก่ลาภ สักการะ หรือผลประโยชน์ต่าง ๆ แต่ในเวลาที่ทรงบัญญัติจริง ปรากฏว่าทรงเปิดกว้างให้สิกขาบทนั้นมีขอบเขตครอบคลุมเหตุจูงใจทุกอย่าง ไม่จำกัดเฉพาะการเอาหรือแสดงเพราะเห็นแก่ลาภ สักการะ และผลประโยชน์ที่จะได้เท่านั้น ในเรื่องนี้เพื่อเสริมความเข้าใจให้กว้างขึ้น สมควรที่จะพิจารณาถึงเจตนารมณ์ที่ลึกซึ้งลงไปอีกด้วย เช่น การที่ไม่ทรงประสงค์ให้ประชาชนตื่นตื่นหลงใหลกับสิ่งที่เข้าใจว่าสูงส่งเกินวิสัยของตน แล้วหันไปคิดพึ่งพาฝากความหวังไว้กับผู้อื่น สิ่งอื่น จนละเลยการเพียรพยายามทำตามเหตุผลที่เป็นวิสัยของตน¹ ดังนี้ เป็นต้น แต่สิ่งที่ควรพูดถึงในที่นี้ก็คือ เจตนารมณ์ที่คำนึงถึงสงฆ์ ตามหลักการของพระพุทธศาสนา การดำรงอยู่แห่งธรรมวินัยเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลกนั้น ขึ้นอยู่กับสงฆ์ที่เป็นส่วนรวม การที่จะสืบต่อพระศาสนาหรือรักษารัฐธรรมวินัย จึงต้องทำให้สงฆ์คงอยู่ยั่งยืน พุทธอย่างชาวบ้านว่า พระพุทธเจ้าทรงฝากธรรมวินัยไว้กับสงฆ์ มิใช่ไว้กับบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งไม่อาจคงอยู่ได้นาน พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายให้ประชาชนทำนุบำรุงรักษาทั้งหลายและสัมพันธ์กับรักษาทั้งหลายในฐานะที่เป็นสงฆ์ ให้ท่านบำรุงและสัมพันธ์กับพระภิกษุ ในฐานะที่ท่านเป็นภิกษุรูปหนึ่งหรือเป็นตัวแทนผู้หนึ่งของสงฆ์ มิใช่ในฐานะบุคคลชื่อ ก. ชื่อ ข. ชื่อ ค. แม้ว่าภิกษุรูปใดรูปหนึ่งหรือบางรูปเก่งกล้าสามารถหรือบรรลุนิเวศน์พิเศษ ความสัมพันธ์ของท่านกับประชาชนก็จะแสดงออกทางสงฆ์หรือผ่านสงฆ์ ให้สงฆ์มีส่วนร่วมในผลสำเร็จของท่านด้วย คำที่พูดนี้พอจะมองเห็นไม่ยาก ในกรณีที่ภิกษุรูปหนึ่งมีความดีงามความสามารถพิเศษ ถ้าความดีงามความสามารถนั้นเป็นไปในฐานะที่ท่านเป็นภิกษุรูปหนึ่ง ผลดีที่มีมาถึงภิกษุรูปนั้นจะมีมาถึงสงฆ์ด้วย หรือสงฆ์จะมีส่วนได้รับผลด้วย สงฆ์จะเจริญออกงามไปกับภิกษุรูปนั้น แต่ในทางตรงข้าม ถ้าความดีงามความสามารถของภิกษุนั้น แสดงออกในฐานะบุคคลผู้มีชื่อนี้โดยเฉพาะ เป็นพวกกลุ่มนั้นกลุ่มนี้โดยเฉพาะ ภิกษุนั้นจะเจริญเติบโตขึ้น แต่เป็นความเจริญเติบโตส่วนตัวหรือเฉพาะกลุ่มของตัวเองที่บั่นรอนให้สงฆ์ชুবโทรมอ่อนแอลง การเอาคุณพิเศษของภิกษุ ย่อมทำให้ประชาชนรวมจุดความสนใจไปที่ภิกษุนั้น และหันไปทุ่มเทความอุปถัมภ์บำรุงให้ในเวลาเดียวกัน สงฆ์จะด้อยความสำคัญลง ภิกษุส่วนใหญ่ไม่ได้รับความเอาใจใส่ ขาดผลดี และสงฆ์ส่วนรวมก็จะอ่อนกำลังลง ด้วยเหตุนี้ จึงมีตัวอย่างพระอรหันต์บางท่านในสมัยพุทธกาล เมื่อความดีเด่นและความสามารถพิเศษของท่านปรากฏเป็นที่รู้ขึ้น และในเมื่อความสนใจต่อตัวท่านเปลี่ยนจากความสนใจในฐานะภิกษุรูปหนึ่ง กลายเป็นความผูกพันในตัวบุคคล พร้อมกับมีลาภผลติดตามมา ตัวท่านกลายเป็นที่รวมความสนใจแทนสงฆ์ หรือเป็นเหตุให้ความสนใจต่อภิกษุส่วนมากและความสำคัญของสงฆ์ลดลง ท่านก็หลีกเลี่ยงไปเสียจากที่นั้น²

¹ ดู ตอนต่อไปที่ว่าด้วยเรื่องพันสามวิสัย

² พึงพิจารณาเรื่อง พระอิสิทัตตะ และพระมหกะ ใน ส.สพ.18/546-557/349-358; อ.อ. 1/417

กล่าวโดยสรุป การอวทหรือบอกกล่าวอุทธรณ์นุษยธรรมคือคุณวิเศษของคนแก่ชาวบ้าน แม้จะเป็นจริงก็มีผลเสียหายที่สำคัญแก่ส่วนรวมดังนี้

1. ทำให้ชาวบ้านตื่นตื่นระคมความสนใจมารวมที่บุคคลผู้เคียว หรือกลุ่มเคียว แทนสนใจสงฆ์ซึ่งได้กล่าวแล้ว และชาวบ้านผู้ไม่รู้ไม่เข้าใจก็จะคิดเปรียบเทียบเกิดความรู้สึกถูกดูถูกแคลนท่านอื่น กลุ่มอื่น อย่างถูกต้องบ้าง ผิดพลาดบ้าง เป็นโทษแก่ตนเอง และแก่พระศาสนาโดยส่วนรวม ความข้อนี้สัมพันธ์กับข้อต่อไปด้วย

2. เมื่อมีการอวทกันได้ ไม่เฉพาะท่านที่รู้จักจริงได้จริงเท่านั้นที่จะอวท ท่านที่สำคัญคนผิดก็อวท แต่ที่ร้ายแรงยิ่งก็คือเป็นช่องให้ผู้ไม่ละอายทั้งหลายพากันฉวยโอกาสอวทกันถ้วนทั่ว ชาวบ้านซึ่งไม่ใคร่รู้ไม่ใคร่มีประสบการณ์เอง ก็แยกไม่ดูถูกว่าอย่างไรจริงอย่างไรเท็จ บางคราวที่เห็นจอมอนในสายตาชาวบ้าน กลับเห็นเป็นอัศจรรย์น่าเชื่อถือกว่า ทั้งที่ผู้เชี่ยวชาญการหลอกหรือเล่นกลลงชาวบ้านได้สำเร็จกันมามาก ข้อนี้สัมพันธ์กับข้อต่อไปอีก

3. ชาวบ้านระดับโลกีย์ปฤชนทั้งหลายมีความพอใจนิยมชมชอบต่างๆ กัน ขึ้นเด่นในต่างสิ่งต่างระดับกัน และผู้ที่บรรลุนิเทศวิเศษ ก็มีบุคลิกลักษณะคุณสมบัติและความสามารถด้านอื่นๆ ต่างๆ กันไป มิใช่จะมีคุณสมบัติที่พร้อมจะเป็นผู้นำตามรอยบาทพระศาสดาได้เหมือนกัน บางท่านบรรลุนิเทศวิเศษแล้วพูดสอนอธิบายไม่เป็น คล้ายกับพระปัจเจกพุทธะ ผู้แต่พระพุทธรูปที่ยังไม่บรรลุนิเทศวิเศษได้ เปรียบได้กับคนที่ได้ไปเที่ยวถิ่นห่างไกลเห็นมาค้ายตนเอง กลับมาแล้วบางคนพูดคุยเล่าให้คนอื่นฟังไม่จับใจจริงๆ ส่วนบางคนไม่เคยไปจริงเลย แต่เล่าได้เป็นคั่งเป็นแควน่าตื่นตื่นเหมือนอย่างคุณครูบางท่านสอนวิชาภูมิศาสตร์เมื่อฝรั่งเก่งทั้งที่ตนเองไม่เคยไป หรือในค่านับถือลักษณะ บางท่านสำเร็จอริยมผลแล้วก็จริง แต่รูปร่างไม่ชวนเลื่อมใส เช่นอย่างพระอรหันต์ชื่อ ลกฺขณภูทกัทธิยะ ผู้มีร่างเคียวค่อม ถูกพระหนุ่มเนรน้อยคอยล้อเลียนเย้าหยออยู่เสมอ จนพระพุทธเจ้าต้องทรงช่วยอนุเคราะห์¹ ในกรณีเช่นนี้ท่านที่บรรลุนิเทศวิเศษแล้ว เมื่ออวทแล้วกลับจะทำให้คนไม่เชื่อ หรือถ้าเชื่อเข้าก็เลยมหคหรือคลายความเลื่อมใสในพระศาสนาลงไป ส่วนคนที่ไม่ได้จริง แต่พูดกลอง หลอกเก่ง ลักษณะก็ กลับนำฝูงชนสู่ทางผิดไปได้จำนวนมาก

4. เมื่อท่านที่บรรลุนิเทศวิเศษ สอนเก่ง อวทแล้วสอนบ้าง ท่านที่บรรลุนิเทศวิเศษ สอนไม่เป็น แล้วพูดออกมาบ้าง ท่านที่ไม่รู้จักสำคัญคนผิดคิดว่าบรรลุนิเทศวิเศษแล้วเที่ยวบอกเล่าไว้บ้าง ท่านที่ไม่บรรลุนิเทศวิเศษชอบหลอกพูดลงเขาไปบ้าง ต่อไปหลักพระศาสนาก็จะสับสนปนเปปนกันไม่รู้ว่อย่างใดก็อันใดเทียม บางท่านมีสวนุ้จริงในประสบการณ์บางแง่บางอย่าง แต่ทำอรรถกับปัญชนะให้เคลื่อนคลาดจากกัน เพราะหย่อนความรู้ทางปริยัติ ก็ทำให้หลักธรรมสับสน เสียเอกภาพแห่งคำสอนของพระศาสดา ความจริงนั้นการยืนยันความศรัทธาเป็นภารกิจของพระศาสดา ซึ่งเป็นผู้นำในเมื่อจะทำหน้าที่ทั้งพระศาสดาและปกป้องพระศาสดานั้นพร้อมทั้งหมู่สาวก ส่วนหมู่สาวกภายหลังเมื่อสมัครเข้ามาคือยอมรับคำสอนของพระศาสดาแล้ว การยืนยันหรืออ้างอิงจึงไปอยู่ที่องค์พระศาสดาและคำสอนของพระองค์ ความรับผิดชอบในการสอนไม่อยู่ที่อ้างการบรรลุนิเทศวิเศษของคน แต่อยู่ที่สอนให้ตรงกับคำสอนของพระศาสดา หรือสอนคิ้วพระพุทธศาสนาแท้ๆ คั้งนั้น สาวกทั้งหลายจึงมุ่งว่าจะสอนให้ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เอาความเชื่อตรงต่อคำสอนของพระศาสดาเป็นเกณฑ์วัดความถูกต้องของการสอนพระพุทธศาสนา ไม่จำเป็นต้องอ้างการบรรลุนิเทศวิเศษของคนเป็นหลักเกณฑ์ตัดสิน จึงทำให้คำรณเอกภาพแห่งคำสอน และเอกภาพแห่งพระพุทธศาสนาทั้งหมดเอาไว้ได้

อนึ่ง เมื่ออวทคุณวิเศษออกไปแล้ว มีผู้เลื่อมใส เอาลากตักการะมาถวาย ของถวายนั้นกลายเป็นของที่ได้มาเพราะการพูดอวทนั่นเอง ทางพระวินัยถือว่า เป็นลาภไม่บริสุทธิ์

พูดให้ลึกลงไปอีก ท่านว่า ไม่ต้องกลัวว่าผู้บรรลุนิเทศวิเศษแล้วจะมาพูดอวทอ้างหรือป่าวประกาศ เพราะเป็นธรรมดาของพระอริยะทั้งหลายเองที่ว่าท่านไม่อวท หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่าผู้ที่อวทว่าท่านเป็นพระอริยะ ก็คืออวทว่าไม่ได้เป็นอริยะนั่นเอง

¹ ส.นิ.16/704/325, พ.อุ.25/151/200; ธ.อ.4/35; 7/44; ขา.อ.3/189

ผู้ที่ออกคุณวิเศษที่มีจริง จะมีแก่ปุถุชนซึ่งไต่คุณวิเศษชั้นโลกีย์ เช่น ฉานสมาบัติ เป็นต้น¹

เรื่องที่ถูกมานี้ โยงไปถึงคติเกี่ยวกับสังฆทานซึ่งเป็นธรรมสำคัญอีกข้อหนึ่ง ทานคือการให้ ในทางพุทธศาสนา แบ่งเป็น 2 อย่างคือ ให้แก่บุคคลหรือให้เจาะจงจำเพาะตัวผู้รับผู้รับนี้ เรียกว่า ปาฏิปุคคลิกทาน และให้แก่สงฆ์หรือให้มุ่งเพื่อส่วนรวม เรียกว่า สังฆทาน คำสอนในเรื่องนี้มีว่า สำหรับการให้แก่บุคคล การให้แก่คนชั่วหรือคนมีคุณความดีน้อย มีผลน้อย การให้แก่คนมีคุณความดีมาก มีผลมาก แต่การให้แก่ส่วนรวมหรือสงฆ์ มีผลมากกว่าการให้แก่บุคคลไม่ว่ากรณีใด ๆ พระพุทธเจ้าทรงแยกประเภทปาฏิปุคคลิกทาน หรือการให้แก่บุคคลออกไป เช่น ให้แก่พระพุทธเจ้า ให้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ให้แก่พระอรหันตสาวก ตลอดจนไปจนถึงให้แก่ปุถุชนมีศีล ปุถุชนทุศีล และให้แก่สัตว์ดิรัจฉาน ทรงเปรียบเทียบว่า ให้แก่สัตว์ดิรัจฉานมีคุณความดีเป็นร้อย ให้แก่ปุถุชนทุศีลมีคุณความดีเป็นพัน ให้แก่ปุถุชนมีศีลมีคุณเป็นแสน ให้แก่นักบวชภายนอกที่ไม่มีวิระชา มีคุณเป็นแสนโกฏิ ให้แก่พระโสดาบัน มีคุณเป็นอสงไขย ให้แก่บุคคลมีคุณความดียิ่งกว่านั้นไปเป็นอันไม่ต้องพูดถึง ส่วนของที่ให้เพื่อสงฆ์ก็อาจจะถวายแก่สงฆ์สองฝ่าย (ภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์) มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ซึ่งนับว่าเป็นสังฆทานชั้นครบถ้วนที่สุด ถัดจากนั้นก็อาจถวายแก่สงฆ์สองฝ่ายในเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ตลอดจนมาจนถึงถวายโดยให้จัดภิกษุหรือภิกษุณี จำนวนเท่านั้นเท่านี้จากสงฆ์มารับ (เป็นตัวแทนสงฆ์โดยไม่เจาะจงว่าองค์ไหนองค์นี้) หรือแม้แต่เมื่อกาลเวลาล่วงไปนาน ธรรมวินัยจะจวนจะสิ้น จะถวายแก่พวกพระทุศีลเหลือแต่ผ้าเหลืองห้อยคอ แต่ถวายในนามของสงฆ์ ก็ยังมีผลมากมาย พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า

“เราไม่กล่าวว่ ปาฏิปุคคลิกทาน (ให้แก่บุคคล) มีผลมากกว่าของที่ให้แก่สงฆ์ โดยปริยายใดๆเลย”²

พระพุทธเจ้าเคยทรงสนทนากับคฤหบดีคนหนึ่งในเรื่องนี้ พระองค์ตรัสถามว่า “นี่นะท่านคฤหบดี ทานในตระกูล ท่านยังให้อยู่หรือ ?

คฤหบดีทูลตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ยังให้อยู่ และ ทานนั้นข้าพระองค์ให้ในพระภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือครองผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ซึ่งเป็นพระอรหันต์หรือบรรลอรหัตกมรรค”

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแนะนำว่า ท่านคฤหบดีเป็นคฤหัสถ์ อยู่ครองเรือน ยุ่งอยู่กับครอบครัว ยากที่จะรู้ได้ว่า พระองค์ไหนเป็นพระอรหันต์ หรือบรรลอรหัตกมรรค, ไม่ว่าพระอยู่ป่าหรือพระอยู่ถ้ำในบ้าน ไม่ว่าพระถือบิณฑบาตหรือพระรับนิมนต์ ไม่ว่าพระถือห่มผ้าบังสุกุล หรือพระห่มจีวรที่คฤหบดีถวาย ถ้าเป็นคนฟุ้งซ่าน ถือตัว เหน่อเหิม ปากกล้า พุดเลอะ สติเฟื่อง ไม่มีสัมปชัญญะ ใจไม่ตั้งมั่น จิตพล่าน ไม่สำรวมอินทรีย์ ก็น่าติเตียนทั้งนั้น ถ้าไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถือตัว ไม่เหน่อเหิม ไม่ปากกล้า ไม่พุดเลอะ มีสติมั่น มีสัมปชัญญะ ใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ ก็น่าสรรเสริญทั้งนั้น แล้วตรัสเชิญชวน

¹ ดู วินย.อ.2/304

² ดู ม.อ.14/710-713/458-461; และพึงเทียบ อง.นวก.23/224/407

คฤหบดีให้ให้ทานในสงฆ์ เมื่อให้ทานในสงฆ์ จิตจักผ่องใส เมื่อจิตผ่องใส ตายก็ถึงสุคติ¹

รวมความว่า การแสดงออกและการปฏิบัติตนของพระภิกษุ นอกจากมุ่งเพื่อฝึกอบรมตนแล้ว ฟังคำนึ่งถึงประโยชน์สุขของสงฆ์และประชาชน อย่างน้อยที่สุดในขั้นต้น จะต้องทำให้คนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับตน หรือคนที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับ มีจิตใจปลอดโปร่งเบิกบานผ่องใสด้วยข้อปฏิบัติทางวินัย ขึ้นต่อไป ถ้าสามารถยิ่งกว่านั้น ก็ฟังทำให้เขาเจริญงอกงามขึ้นโดยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ด้วยการแนะนำสั่งสอนธรรม พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า พระภิกษุมีหน้าที่เพื่อชาวบ้านอยู่ 2 ด้าน หน้าที่ทางวินัยได้แก่ ทำจิตใจของประชาชนให้ผ่องใสด้วยศีลวัตร และหน้าที่ทางธรรมได้แก่ นำเอาความจริง ความดีงาม ไปเผยแผรให้เขาเจริญยิ่งขึ้นไป ส่วนคฤหัสถ์ คือชาวบ้าน เมื่อเข้าไปเกี่ยวข้องกับพระภิกษุ ฟังมุ่งเพื่อประโยชน์ทางจิตใจ ที่จะได้รับสิ่งซึ่งทำให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปในธรรม และเมื่อจะอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุ ฟังคำนึ่งถึงประโยชน์ที่สงฆ์จะได้รับ แม้ในกรณีที่เป็นปาฏิบุคลิก เมื่อจะเลือกเกี่ยวข้องกับหรือบำรุงภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ก็ฟังทำด้วยประสงค์ที่จะให้สงฆ์ดำรงอยู่ยั่งยืน เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก ตลอดกาลยาวนาน

สรุปความ

เนื้อหาเท่าที่กล่าวมาแล้วในบทนี้ ได้บรรยายเจตนารมณ์ทางสังคมของศีล ซึ่งแสดงออกในรูปลักษณะต่าง ๆ เฉพาะบางแง่บางด้านที่เห็นว่าน่าสังเกต ความจริงยังอ้อมค้อมและย้อนไปย้อนมา เห็นควรสรุปย่อไว้ ณ ที่นี้ว่า สารระสำคัญ ที่เป็นแกนกลางแห่งเจตนารมณ์ทางสังคมของศีล โดยเฉพาะศีลที่เป็นระดับวินัย ก็คือ ความเคารพในสงฆ์ การถือสงฆ์และกิจของสงฆ์เป็นใหญ่ การถือความเจริญมั่นคงของสงฆ์หรือประโยชน์สุขของส่วนรวมเป็นสำคัญ และการมีความรับผิดชอบอย่างสูงต่อสงฆ์และประโยชน์สุขของสงฆ์ เจตนารมณ์นี้ พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างไว้แล้ว

ความเคารพในสงฆ์ มีความหมายเนื่องอยู่ด้วยกันกับความเคารพในธรรมและความเคารพในวินัย หรือความเคารพธรรมวินัย เพราะการรับผิดชอบต่อสงฆ์และปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขแห่งสงฆ์ ก็คือ การปฏิบัติที่ชอบด้วยธรรม และเป็นไปตามวินัย²

การมีความรับผิดชอบต่อสงฆ์และประโยชน์สุขของสงฆ์ มีความหมายเนื่องอยู่ด้วยกันกับการปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของพหูชน เพราะสงฆ์หมายถึงส่วนรวมและสงฆ์ได้มีขึ้นก็เพื่อประโยชน์สุขของพหูชน³

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำในการปฏิบัติเช่นนี้ ดังพุทธพจน์ว่า

¹ อัง.จก.ก.22/330/437

² ดูตัวอย่างมติอรรถกถา วินย.อ.3/579

³ ดูคติแห่งการปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของพหูชนที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น

“คตาคคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมนั่นเอง สักการะ เคารพ นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นตราชู เป็นธรรมาธิปไตย จัดการรักษา คุ้มครอง ป้องกันอันชอบธรรม แก่ภิกษุ...ภิกษุณี...อุบาสก...อุบาสิกาทั้งหลาย โดยนัยว่า กายกรรม...วจีกรรม...มโนกรรม ...อาชีวะ...คามนิคม อย่างนี้ไม่ควรเสพ อย่างนี้ไม่ควรเสพ”¹

“เราสักการะ เคารพ อาศัย ธรรมที่เราได้ตรัสรู้นั้นเองเป็นอยู่ และเมื่อโคสงฆ์ประกอบด้วยความเคิบใหญ่ เมื่อนั้นเราย่อมมีความเคารพแม้ในสงฆ์”²

ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีภิกษุจำนวนมากขึ้น เจริญด้วยความรู้และประสบการณ์ คณะสงฆ์แพร่หลายขยาย กว้างขวางออกไป พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงบัญญัติสังฆกรรมประเภทต่าง ๆ ขึ้น และทรงมอบอำนาจให้ที่ ประชุมสงฆ์เป็นใหญ่ในสังฆกรรมเหล่านั้น เริ่มแต่ทรงหยุดเลิกการให้อุปสมบทโดยพระองค์เองและโดย พระสาวกรายบุคคล เปลี่ยนเป็นการให้อุปสมบทโดยสงฆ์ เป็นต้น³

ดังนั้น เมื่อพระนางมหาปชาบดีโคตมี นำคู่ผ้าชุดใหม่ที่ทรงตัดเย็บเอง เข้ามาถวายแด่พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสว่า : “คุณพระนางโคตมี โปรดทรงถวายแก่สงฆ์เถิด เมื่อท่านถวายแก่สงฆ์ ทั้งเรา ทั้งสงฆ์จักเป็นอันได้รับการบูชา”⁴

และเมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ได้ตรัสว่า “คุณอรานนท์ ธรรมและวินัยที่เราได้แสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย นั้นคือศาสดาของพวกเธอ เมื่อเราล่วงลับไป”⁵

ภายหลังพุทธปรินิพพานแล้ว คราวหนึ่ง วัสสการพราหมณ์ได้ถามพระอรานนท์ว่า

“ท่านพระอรานนท์ผู้เจริญ มีภิกษุสักรูปหนึ่งใหม่ ที่ท่านพระโคตมะได้ทรงแต่งตั้งไว้ว่า : เมื่อเราล่วงลับ ไป ภิกษุนี้จักเป็นที่พึ่งพำนักของเธอทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้ที่พวกท่านคอยแล่นเข้าหอยู่ในบัดนี้?”

พระอรานนท์ตอบว่า ไม่มี และแม้แต่ภิกษุที่สงฆ์เลือกตั้ง ที่ภิกษุเถระจำนวนมากแต่งตั้งเตรียมไว้ ล่วงหน้าก่อนพุทธปรินิพพาน ก็ไม่มี แต่กระนั้น “คุณพราหมณ์ พวกเรามีไซ้จะไร้ที่พึ่งพำนัก พวกเรามี ที่พึ่งพำนัก คือ มีธรรมเป็นที่พึ่งพำนัก”

ท่านอธิบายการมีธรรมเป็นที่พึ่งพำนักว่า

“คุณพราหมณ์ สิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงรู้ผู้ทรงเห็นพระองค์นั้น ทรงบัญญัติไว้ ปาติโมกข์ที่ทรงแสดงไว้ มีอยู่ ซึ่งเมื่อถึงวันอุโบสถ พวกข้าพเจ้ามีจำนวนเท่าใดอาศัยเขตคาม หนึ่งอยู่ ทั้งหมดทุกรูปนั้นก็มาประชุม ณ ที่เดียวกัน ครั้นแล้วจะเชิญภิกษุรูปที่ทรงจำปาติโมกข์ได้ทั้งสองให้ สวดแสดง ถ้าขณะเมื่อสวดแสดงอยู่ ปรากฏภิกษุมีอาบัติคือมีโทษที่ล่วงละเมิด อากัมภาพทั้งหลาย จะปรับ

¹ อ.ป.ญจก.22/133/168 ; ดูประกอบที่ อ.ต.ก.20/453/138 ; ข.ป.ฎ.31/615/525

² อ.จ.ต.ก.21/21/27

³ ดู วินย.4/85/103

⁴ ม.อ.14/707/457

⁵ ที.ม.10/141/178.

โทษให้เธอปฏิบัติศีลธรรม คามคานุศาสน์ การที่เป็นคังนี้จะชื่อว่าพวกภิกษุผู้เจริญทั้งหลาย ทำการปรับโทษ ก็หาไม่ได้ ธรรม(ต่างหาก)ปรับโทษ”

และภิกษุที่เป็นหลัก ก็มีอยู่ตามคำอธิบายของท่านว่า

“อุกรพราหมณ์ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส ๑๐ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น พระองค์นั้นได้ครัสไว้ มีอยู่ ซึ่งในบรรดาอากมภาพทั้งหลาย หากผู้ใดมีธรรมเหล่านั้น พวกอากมภาพก็จะสักการะ เคารพ นับถือ บูชา อิงอาศัยท่านผู้นั้น เป็นอยู่”¹

ภิกษุผู้ได้รับมอบหมายให้วินิจฉัยอธิกรณ์ (ตัดสินคดี) ต้องถือหลักปฏิบัติว่า พึงเป็นผู้เคารพสงฆ์ มิใช่เคารพบุคคล พึงเคารพศีลธรรม (ความจริง ความถูกต้อง ความเป็นธรรม) มิใช่เคารพอำมาตย์²

พระอรหันตสาวกผู้ใหญ่ก็ต้องประพฤติดีเป็นตัวอย่างในการเอาใจใส่กิจของสงฆ์ เช่นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงเตือนให้พระมหากัปปินะไปร่วมประชุมอุโบสถสังฆกรรม ตรวจสอบทบทวนการประพฤติปฏิบัติตามพระวินัย แม้ว่าท่านเป็นพระอรหันต์ผู้บริสุทธิ์อยู่แล้ว³ และพระมหากัสสปอยู่ห่างที่ประชุมสงฆ์ทำอุโบสถประมาณ 4 กิโลเมตร เมื่อถึงวันอุโบสถ แม้จะเดินทางลำบากต้องลุยข้ามแม่น้ำสายหนึ่งระหว่างทาง ท่านก็เดินเท้าไปเข้าร่วมประชุม⁴

พระภิกษุอรหันต์หรืออนาคามีที่เข้านิโรธสมาบัติได้ ก่อนจะเข้าสมาบัตินั้นต้องกำหนดใจไว้ก่อนว่า “ถ้าเมื่อเราเข้านิโรธอยู่ 7 วัน สงฆ์ต้องการจะทำสังฆกรรมอะไรสักอย่างหนึ่ง เช่น ญัตติกรรม เป็นต้น เราจักออกทันที ไม่ทันให้ภิกษุใดต้องมาเรียก” เพราะอาณัติ คือ อำนาจของสงฆ์ เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องเคารพ⁵

เมื่อมีเรื่องราว เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับประโยชน์สุขของสงฆ์ส่วนรวม หรือกระทบถึงความเลื่อมใส ความเจริญของพระศาสนา ภิกษุทั้งหลาย โดยเฉพาะพระอรหันต์ จะต้องใส่ใจชวนช่วยจัดทำดำเนินการ เช่น การจัดทำสังคายนา ชำระสงฆ์ให้บริสุทธิ์ การปกป้องธรรมจากความคลาดเคลื่อนหรือจากบุคคลและลัทธิที่จ้วงจาบล่าร้าย การรักษาพระศาสนาให้อยู่รอดระหว่างมีภัย ตลอดจนการช่วยกันสร้างสรรหาและรักษาตัวบุคคล ผู้สามารถรักษาหรือเชิดชูพระศาสนา เป็นต้น⁶ และเมื่อกิจของสงฆ์เกิดขึ้นเช่นนั้นแล้ว ผู้ใดเพิกเฉยละเลย สงฆ์ย่อมลงโทษเอาได้ แม้ว่าท่านผู้นั้นจะเป็นพระอรหันต์ และ

¹ ม.อ.14/108-113/91-5; ปสาทนียธรรม 10 นั้นคือ มีศีล เป็นพหูสูต สันโดษ ได้ฉาน 4 และอภิญญา 6

² วินย.8/1083/404 (เคารพในที่นี้ ถ้าเกรงเข้าใจความหมายในภาษาไทยคลาดเคลื่อน ท่านแปลว่า หนัก คือ หนักในสงฆ์ ไม่ใช่หนักในบุคคล หนักในศีลธรรม ไม่ใช่หนักในอำมาตย์)

³ วินย.4/153/208

⁴ วินย.4/162/214 (วินย.อ.3/134 ว่าไกล 1 คาวุต คือ 4 ก.ม. แต่บางท่านว่า 3 คาวุต คือ 12 ก.ม.)

⁵ ดู วิสุทธ. 3/367; ปฏิส.อ.378; วินย.ฎีกา 3/595

⁶ เช่นสังคายนาครั้งที่ 1-2-3 และกรณีพระเจ้ามิลินท์ (วินย.7/614/380;638-641/403-7; วินย.อ.1/57; มิลินท.10: วิกงค.อ.581)

เหตุที่ทำให้ไม่ได้มาร่วมจะเป็นกิจส่วนตัวที่ดั่งมไร้โทษ เช่น เข้าฌานสมาบัติอยู่ เป็นต้น¹ ก็ตาม เมื่อสงฆ์มีมติลงโทษ ผู้ถูกลงโทษมีโอกาสแก้แค้นซึ่งเหตุผล แต่เมื่อสงฆ์ชี้ขาดอย่างไร ก็ปฏิบัติตามอย่างนั้น เช่น กรณีของพระอานนท์ในการสังคายนาครั้งที่ 1² ดังเคยกล่าวถึงในตอนว่าด้วยภาวะทางความประพฤติของผู้บรรลุนิพพานข้างต้นแล้ว

ไม่เฉพาะเรื่องราวสำคัญใหญ่โตเกี่ยวกับความเจริญความเสื่อมของพระศาสนาหรือประโยชน์สุขของส่วนรวมทั้งหมดเท่านั้น แม้แต่กิจธุระเล็ก ๆ น้อย ๆ ของบุคคลในหมู่ที่ต้องอาศัยเรี่ยวแรงหลายคนช่วย เช่น การตัดเย็บทำจีวรในสมัยโบราณ เป็นต้น ก็เป็นธรรมเนียมที่จะต้องเอาใจใส่ชวนช่วยกันจัดช่วยกันทำ โดยเฉพาะยิ่งจะต้องร่วมมือกันเป็นพิเศษในเมื่อเป็นเรื่องเนื่องอยู่กับสังฆกรรม เช่น ในกฐินกรรม ซึ่งสงฆ์ตกลงกันมอบผ้าของส่วนรวมให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ภิกษุทุกรูปไม่ว่าจะเป็นพระเถระหรือมีคุณพิเศษใด ๆ ก็จะต้องมาช่วยกันทำผ้านั้นเป็นจีวรให้สำเร็จ³

อย่างไรก็ตาม เรื่องความรับผิดชอบใส่ใจช่วยกิจธุระในหมู่สงฆ์นี้ อาจแยกประเภทเพื่อจัดระดับความสำคัญ ได้เป็น 2 อย่าง คือ

ก. กิจธุระภายในสงฆ์ ที่เป็นเรื่องปลีกย่อยเฉพาะส่วนเฉพาะกรณี หรือกิจธุระของเพื่อนร่วมหมู่คณะซึ่งพึงเอาใจใส่ช่วยเกื้อกูลกันในฐานะที่มีชีวิตอยู่ร่วมกัน อันพึงปฏิบัติตามหลักสร้างสามัคคีซึ่งเรียกว่าสาราณียธรรม ข้อที่ให้ตั้งเมตตากายกรรมต่อกัน คือ ช่วยเหลือกิจธุระกัน เกื้อกูลกัน ช่วยรักษาพยาบาลกันในยามเจ็บไข้ เป็นต้น และตามหลักสาราณียธรรมอีกหมวดหนึ่ง ในข้อ กิงกรณียสุทักขตา คือ ชยันช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะหรือของชุมชน ไม่ว่าเรื่องน้อย ไม่ว่าเรื่องใหญ่ เอาใจใส่ชวนช่วยทุกอย่าง⁴

ข. กิจการเกี่ยวกับสงฆ์ ซึ่งกระทบถึงประโยชน์สุขหรือความเจริญมั่นคงของส่วนรวมทั้งหมด หรือเรื่องที่ต้องอาศัยการพิจารณาตัดสินใจร่วมกัน อันพึงปฏิบัติตามหลักอภิธานียธรรมอย่างน้อยสองข้อแรกคือ หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ และพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันออกทำงาน พร้อมเพรียงกันทำกิจการณีย์ของสงฆ์⁵

สำหรับกิจธุระประเภทแรก (ก.) ถ้าภิกษุรูปใดหนึ่งดูดายไม่เอาใจใส่ช่วยเหลือ ย่อมถูกตำหนิติเตียน

¹ เช่น วินย.อ.1/35; มลินท.12 เป็นต้น

² วินย.7/622/387.

³ วินย.อ.3/212

⁴ สาราณียธรรมหมวดแรก เช่น อัง.จก.22/282/322; สาราณียธรรมหมวดที่สอง มาใน อัง.ทสก.24/50/93 และมักรู้จักกันในชื่อว่านถกรรม เช่น อัง.ทสก.24/17/25 แต่กิงกรณียสุทักขตานี้มาในหมวดธรรมอื่นอีกหลายแห่ง เช่น วินย.4/100/146; อัง.ปญจก.22/86/128; อัง.เอกาทสก.24/221/366

⁵ เช่น ที.ม.10/70/90; อัง.สตคก.23/21/21; พร้อมเพรียงกันออกทำงาน (สมคคา วุจทิสฺสนฺติ) แปลอีกนัยหนึ่งว่า พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม (ที.อ.2/160)

และอาจยกขึ้นเป็นข้อกล่าวโทษเพื่อเรียกตัวมาชี้แจงเหตุผลและแนะนำตักเตือนได้ แต่ก็มีข้อยกเว้น เช่น งานนั้นมีผู้รับผิดชอบโดยเฉพาะจัดทำได้อยู่แล้ว หรือมีผู้ที่ช่วยเหลือจำนวนมากพอแก่การและภิกษุเหล่านั้นมีกิจสำคัญของตนเองอยู่ คือสุดแต่เหตุผลสมควร ดังตัวอย่างเรื่องภิกษุใหม่รูปหนึ่งในเวลาบ่ายเข้ากุฏิอยู่เงียบ ภิกษุทั้งหลายทำจีวรกัน ไม่ออกมาช่วย พวกเขาจึงไปทูลกล่าวโทษเธอแต่พระพุทธรเจ้าพระองค์โปรดให้เรียกตัวเธอมาซักถาม ทรงทราบว่าเธอนำเพ็ญฉาน ก็ตรัสไม่ให้ภิกษุทั้งหลายติเตียนเธอ¹ หรือบางครั้งคนหมู่มากวุ่นกั้วลกับเรื่องของส่วนรวมอย่างไร้จุดหมาย ไม่ได้สาระ ภิกษุที่เร่งปฏิบัติธรรมเงียบอยู่ไม่มาวุ่นกับหมู่ ยังชื่อว่าทำตัวถูกต้องกว่า²

ส่วนกิจธุระประเภทที่สอง (ข.) ไม่มีข้อยกเว้น เพราะเป็นกิจสงฆ์โดยตรง เมื่อสงฆ์ประชุมกันดำเนินกิจ ที่เรียกว่าสังฆกรรม ภิกษุต้องเข้าประชุมโดยพร้อมเพรียงกัน หากอาพาธหรือมีเหตุให้เข้าประชุมไม่ได้ ก็ต้องมอบฉันทะแก่สงฆ์ตั้งนี้เป็นต้น³ แต่ในการร่วมชวนช่วยจัดดำเนินการที่เป็นส่วนรายละเอียด จะต้องคำนึงถึงและให้โอกาสแก่บุคคลผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องหรือผู้ควรรับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ ด้วย คือ จะต้องดูต้องฟังต้องหวังที่บุคคลเหล่านั้นเป็นเบื้องต้น การไม่ตระหนักรู้ ไม่คำนึงถึงพระเถระผู้มีประสพการณ์ ซึ่งมีฐานะที่จะรับผิดชอบ เข้าเจ้าก็เจ้าการทำวุ่นไป ท่านว่าเป็นทางเสื่อมอย่างหนึ่งของผู้ยังเป็นเสขะ⁴

เรื่องของศีลทางด้านสังคัม ซึ่งอยู่ในฝ่ายของวินัยนั้น ย่อมครอบคลุมเรื่องการจัดระเบียบชีวิตด้านนอกทั้งหมด เท่าที่จะช่วยทำสภาพความเป็นอยู่โดยทั่วไป กิจการทั้งหลายของหมู่ชน ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม และสภาพแวดล้อมที่ควรจัดได้ ให้มีสภาวะที่เกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามของชีวิตด้านใน และสอดคล้องกับการที่ชีวิตด้านในที่เจริญงอกงามนั้นจะสะท้อนผลดีงามออกมาแก่ชีวิตด้านนอกคือเหมาะแก่การที่ทุก ๆ คนจะพากันปฏิบัติตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา โดยเฉพาะจะได้สามารถฝึกจิตและปัญญาให้เจริญ เพื่อจะได้ประสบชีวิตที่มีความสุขแท้จริง พร้อมด้วยจิตใจที่เป็นอิสระผ่องใสเบิกบานในท่ามกลางสังคัมและสภาพแวดล้อมที่สงบเรียบร้อยร่มเย็นและร่วมเย็นเป็นสุข

ศีลระดับวินัยที่ได้บัญญัติวางไว้แล้วอย่างครบถ้วนสำหรับเป็นแบบแผนแห่งความเป็นอยู่ หรือเป็นระบบชีวิตด้านนอกทั้งหมดของชุมชนหมู่หนึ่ง ๆ ในทางพระพุทธศาสนา มีแบบอย่างที่เด่นชัดคือ วินัยของสงฆ์ ผู้ที่ได้ศึกษาและสังเกตจะเห็นว่า วินัยบัญญัติของสงฆ์มิใช่ศีลในความหมายแคบ ๆ อย่างที่มักเข้าใจกันง่าย ๆ แต่ครอบคลุมเรื่องเกี่ยวกับความเป็นอยู่ทั่ว ๆ ไปที่เรียกว่าชีวิตด้านนอกของภิกษุสงฆ์ทุกแห่ง เริ่มตั้งแต่กำหนดคุณสมบัติ สิทธิ หน้าที่ และวิธีการรับสมาชิกใหม่เข้าสู่ชุมชนคือสงฆ์ การดูแลฝึกอบรมสมาชิกใหม่ การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำกิจการของสงฆ์พร้อมด้วยคุณสมบัติและหน้าที่ที่กำหนดให้

¹ ส.น.16/696-9/322-4

² ดูเรื่อง อัดตทตถเถรวัตถุ ใน ธ.อ.6/24 (บาลี = พ.ธ.25/22/37)

³ เช่น วินย.4/182/237

⁴ ดู อ.ง.สตตก.23/26/25

ระเบียบเกี่ยวกับการแสวงหา จัดทำ เก็บรักษา แบ่งสรรปัจจัย 4 เช่น ประเภทต่าง ๆ ของอาหาร ระเบียบการรับและจัดแบ่งส่วนอาหาร การทำจิ๋วและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับจิ๋ว ประเภทของยา การปฏิบัติต่อกิจอาหาร ข้อปฏิบัติของคนไข้และผู้รักษาพยาบาลไข้ การจัดสรรที่อยู่อาศัย ข้อปฏิบัติของผู้อยู่อาศัย ระเบียบการก่อสร้างที่อยู่อาศัย การดำเนินงานและรับผิดชอบในการก่อสร้าง การจัดฝังที่อยู่อาศัย ของชุมชนสงฆ์คือวัดว่า ฟังมีอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอย่างใด ๆ บ้าง ระเบียบวิธีดำเนินการประชุม การโจทหรือฟ้องคดี ข้อปฏิบัติของโจทก์ จำเลยและผู้วินิจฉัยคดี วิธีดำเนินคดีและตัดสินคดี การลงโทษแบบต่าง ๆ ฯลฯ ว่าโดยสาระ วินัยก็ได้แก่ ระบบแบบแผนทั้งหมดสำหรับหมู่ชนหนึ่ง ที่จะให้หมู่ชนนั้น ตั้งอยู่ได้ด้วยดี สามารถมีชีวิตอยู่ตามหลักการของตน และสามารถปฏิบัติกิจดำเนินการต่าง ๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายของตน เมื่อพูดในวงกว้างตามโวหารปัจจุบัน วินัยมีความหมายครอบคลุม ระบบแบบแผน เกี่ยวกับการปกครอง การบริหาร การศาล นิติบัญญัติ การเศรษฐกิจ การศึกษา เป็นต้น ทั้งหมด เท่าที่ชุมชนตลอดถึงประเทศชาติจะตกลงใช้ปฏิบัติเป็นทางการ โดยตราไว้เป็นธรรมนูญ กฎหมาย ประกาศ หรือคำสั่งต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ ในทางพระพุทธศาสนา วินัยจึงเป็นพื้นฐานที่รองรับไว้ ซึ่งระบบชีวิตทั้งหมดที่เป็นแบบของพระพุทธศาสนา และเป็นที่อำนวยโอกาสให้การปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนาดำเนินไปได้ด้วยดี วินัยของภิกษุสงฆ์ก็เป็นเครื่องช่วยให้สงฆ์เป็นแหล่งที่บุคคลผู้เป็นสมาชิกคือภิกษุสามารถเจริญองงาม ได้รับประโยชน์ที่พึงได้จากพระพุทธศาสนา เมื่อวินัยยังอยู่ สงฆ์ก็ยังอยู่ เมื่อสงฆ์ยังอยู่ ประโยชน์ที่บุคคลพึงได้จากระบบชีวิตแบบพุทธก็จะยังคงอยู่ โดยเหตุผลนี้ ความเคารพสงฆ์ การถือสงฆ์และกิจของสงฆ์เป็นใหญ่ ความรับผิดชอบต่อความมั่นคงและประโยชน์สุขของสงฆ์ จึงเป็นเจตนารมณ์ของศีลในทางสังคม

วินัยสำหรับภิกษุสงฆ์ที่เป็นส่วนแกนของสังคมพุทธ ท่านได้บัญญัติวางสำเร็จรูปไว้แล้ว ส่วนวินัยแบบพุทธชนดิชยายเต็มรูปสำหรับสังคมรอบนอก เป็นเรื่องที่พึงนำเอาเจตนารมณ์ของวินัยนั้นมา บัญญัติจัดวางให้เหมาะกับสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่ตามยุคสมัย ดังตัวอย่างที่พระเจ้าอโศกมหาราช เป็นต้นเคยทรงพยายามจัดทำมาแล้ว

เมื่อเข้าใจศีลระดับวินัยดีแล้ว ก็จักรู้จักแยกได้ระหว่างศีลที่เป็นธรรม กับศีลระดับวินัย ศีลที่เป็นธรรมก็รวมอยู่ในคำว่าธรรม ส่วนศีลระดับวินัยก็เรียกง่าย ๆ ว่าวินัย แล้วก็จะเข้าใจว่าเหตุใดแต่เดิมท่านจึงเรียกพระพุทธศาสนาทั้งหมดว่า “ธรรมวินัย” และเหตุใดธรรมและวินัยจึงเป็นส่วนประกอบทั้งหมดของพระพุทธศาสนา

ความหมายอย่างง่าย ๆ ของวินัยมี 2 อย่างคือ

- ก. การฝึกให้มีประพฤติและความเป็นอยู่เป็นระเบียบแบบแผน หรือ การบังคับควบคุมตนให้อยู่ในระเบียบแบบแผน รวมทั้ง การใช้ระเบียบแบบแผนต่าง ๆ เป็นเครื่องจัดระเบียบความประพฤติ ความเป็นอยู่ของคน และกิจการของชุมชน

ข. ระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์ ข้อบังคับต่าง ๆ ที่วางลงไว้เป็นหลักหรือเป็นมาตรฐานสำหรับใช้ฝึกคน หรือใช้บังคับควบคุมตน ตลอดจนเป็นเครื่องจัดระเบียบความประพฤติ ความเป็นอยู่ของคนและกิจการของหมู่ชนให้เรียบร้อยดีงาม

ความหมายของวินัยจะขัดแย้งสมบูรณ์ต่อเมื่อสัมพันธ์เชื่อมต่อกับความหมายของธรรม ธรรมเป็นส่วนเนื้อหาและหลักการของความประพฤติและความเป็นอยู่แบบพุทธ วินัยเป็นภาคปฏิบัติที่นำเอาเนื้อหาและหลักการนั้นไปจัดสรรให้ความประพฤติและความเป็นอยู่แบบพุทธนั้นเกิดมีเป็นรูปร่างจริงจิ่งขึ้น และสามารถแผ่ขยายกว้างขวางออกไปในสังคมมนุษย์ พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า วินัยคือเครื่องมือของธรรม สำหรับจัดสรรสังคมหรือชุมชนให้เป็นไปตามหลักการและความมุ่งหมายของธรรม หรือเป็นเครื่องมือสำหรับจัดระบบชีวิตแบบพุทธให้เกิดมีเป็นจริงขึ้น ธรรมมุ่งเนื้อหาเน้นที่บุคคล วินัยมุ่งรูปแบบเน้นที่ระบบ ถ้าหลงลืมความหมายที่ลึกซึ้งของวินัย ไม่นำเอาเจตนารมณ์ทางสังคมของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ในวินัยมาใช้ปฏิบัติ ไม่นำเอาสารัตถะของวินัยออกมามีการจัดดำเนินการในด้านวิธีการ และไม่จัดสรรระเบียบแบบแผนแห่งความเป็นอยู่และความประพฤติ หรือระบบชีวิตแบบพุทธชนิดที่สมสมัยปฏิบัติได้จริงขึ้นมาเผยแพร่ พร้อมไปกับการแสดงเนื้อหา และหลักการของธรรม ก็น่ากลัวว่าพระพุทธศาสนาจะต้องประสบภาวะการณ์ที่เป็นผลต่อไปนี้ คือ

- เขตแดนแห่งการปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนาหรือวงการดำเนินชีวิตแบบพุทธจะรัดตัวแคบเข้า และจะเป็นแต่ฝ่ายรับ ไม่ได้เป็นฝ่ายรุกเลย ทำให้ชุมชนพุทธถอยร่นห่างออกไปจากสังคมมนุษย์ยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ เหมือนหนีไปรวมกันอยู่บนเกาะที่ถูกน้ำล้อมรอบ ขาดจากชาวมนุษย์อื่น

- สภาพแวดล้อมต่าง ๆ โดยเฉพาะสภาพสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปตามอำนาจปรุงแต่งและแรงกระทบจากปัจจัยภายนอกอย่างอื่น ๆ โดยที่พุทธศาสนาแทบไม่มีส่วนร่วมสร้างสรรค์ควบคุมด้วยเลย และเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนา สภาพเช่นนั้นก็จะมีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนา ซึ่งอาจเป็นไปถึงขั้นที่การปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนาไม่อาจเป็นไปได้เลย หากเป็นไปเช่นนั้น ก็อาจนับได้ว่าเป็นการปล่อยปละละเลยตกอยู่ในความประมาทอย่างหนึ่งของชาวพุทธเอง

ข้อกำหนดแห่งประเพณีไทยเกี่ยวกับการบวชเรียนที่ว่า เด็กชายไปเรียนหนังสือที่วัดบวชเณรบวชพระเรียนหนังสือ จะมีเหย้าเรือนต้องได้บวชเรียนเป็นคนสุกก่อน นับเป็นตัวอย่างง่าย ๆ ของการสร้างวินัยคือระบบชีวิตและระเบียบสังคมแบบพุทธของสังคมไทยในอดีต ซึ่งได้ช่วยให้วงการดำเนินชีวิตแบบพุทธและพระพุทธศาสนาเองได้เจริญมั่นคงแพร่หลายไปในสังคมไทยเป็นอย่างมาก ความเสื่อมลงของระบบชีวิตหรือวินัยส่วนนี้ ได้มีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาในทางที่ไม่น่าพอใจอย่างไร คงจะเป็นเรื่องที่ยอมรับไม่ได้ไม่ยาก¹

¹ ประเพณีนี้ เหมาะสมหรือไม่ มีแง่เสียหรือบกพร่องอย่างไร ไม่เป็นข้อที่จะวิจารณ์ในที่นี้

ถ้าไม่เข้าใจสาระสำคัญของวินัยและเจตนารมณ์ของศีลในทางสังคม ไม่แต่เพียงเจตนารมณ์นั้นจะไม่ขยายกว้างออกไปสู่การปฏิบัติในสังคมพุทธฝ่ายคฤหัสถ์ทั่วไปด้วย เท่านั้น แม้แต่เจตนารมณ์ส่วนที่มีอยู่แล้วในวินัยของสงฆ์เอง ก็จะเลื่อนลงหดเหลืออยู่เพียงในสภาพของพิธีกรรม

ด้วยเหตุนี้ หากจะฟื้นฟูการปฏิบัติวินัย การเน้นแต่เพียงความเคร่งครัดด้านรูปแบบอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอ ภารกิจสำคัญที่ยังไม่ได้ทำสืบต่อจากเดิม หรือได้หดหายไปแล้วยิ่งกว่าเดิม ซึ่งควรฟื้นฟูก็คือ การรักษาเจตนารมณ์ทางสังคมของศีลในวินัยของสงฆ์ให้คงอยู่ ไม่เลื่อนลงหดหายไป เหลืออยู่แต่ในรูปของพิธีกรรมแห่งๆ และอีกอย่างหนึ่งคือ การขยายเจตนารมณ์ทางสังคมของศีลนั้นให้กว้างออกไปสู่การปฏิบัติในสังคมคฤหัสถ์รอบนอกด้วย โดยจัดสรรวินัยที่เป็นระบบชีวิตและระเบียบสังคมแบบพุทธของชาวบ้าน ให้เกิดมีขึ้นอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของกาลสมัย.

บันทึกพิเศษท้ายบท

สำหรับผู้สนใจเชิงวิชาการ

บันทึกที่ 1 : แสดงธรรม บัญญัติวินัย

ธรรม เป็นหลักความจริงที่มีอยู่ เป็นไปอยู่ตามธรรมชาติของมัน พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วนำมาเปิดเผยแสดงไว้ ตามปกติ จึงพูดว่า ธรรมเทศนา แปลว่า แสดงธรรม หรือข้อความที่แสดงธรรม (คำว่า ธรรมบัญญัติ พบใช้ในพระไตรปิฎกแห่งหนึ่งคือ อญ.ปญจก.22/73/99 แต่มีความหมายเท่ากับธรรมเทศนา หรือกว้างออกไปอีกหน่อยหมายถึงถึงจัดวางหรือเรียบเรียงธรรมให้เป็นรูปเป็นร่างฟังง่ายขึ้น) ส่วนวินัยเป็นแบบแผนข้อบังคับที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ คือกำหนดวางลงไว้ตามความมุ่งหมายเฉพาะ เพื่อประโยชน์แก่สงฆ์ที่พระองค์ได้ทรงตั้งขึ้น (แต่ก็สัมพันธ์กับธรรม คือเพื่อให้สงฆ์นั้นได้รับประโยชน์จากธรรม หรือเข้าถึงธรรมได้อย่างดีที่สุด) ตามปกติจึงพูดว่า วินัยบัญญัติ แปลว่า บัญญัติวินัย หรือข้อบัญญัติในวินัย (คำว่า วินัยเทศนา มีใช้บ้าง เฉพาะในคัมภีร์รุ่นหลังมากๆ เช่น วินย.ฎีกา.1/7, 108 และใช้ในความหมายพิเศษ หมายถึงสำนวนวินัยหรือวิธีแสดงวินัยบัญญัติ); แม้ว่าคำว่า “บัญญัติ” จะใช้กับธรรมด้วยในบางครั้ง (เช่น ที.สี.9/298/237; อญ.ติก.20/576/368; ส.นิ.16/61/30) แต่ก็มี ความหมายเพียงว่า เอาความจริงที่มีอยู่แล้วมาวางรูป เรียบเรียง จัดลำดับ จัดเข้าเป็นหมวดหมู่ เพื่อให้ชัดเจนเห็นง่าย สะดวกแก่การทำความเข้าใจ และนำไปปฏิบัติ มิใช่วางข้อกำหนดขึ้นใหม่อย่างในวินัย; ฟังสังเกตว่า สำหรับพุทธพจน์ในมหาปริณิพพานสูตร ที.ม.10/141/178 ว่า “...มยา ธมโม จ วินโย เทลิตโต ปญญตฺโต” อรรถกถา ที.อ.2/253 ให้แปลว่า ธรรมทั้งที่แสดงและบัญญัติวินัยก็ทั้งที่แสดงและบัญญัติ ในกรณีนี้ ฟังทราบว่ คำว่าแสดงและบัญญัติที่ใช้กับธรรมและวินัยมีความหมายต่างกัน ตามแนวที่อธิบายมาแล้ว

บันทึกที่ 2 : ศิล วินัย ศิลธรรม

ศิลปะยังเป็นธรรม (ไม่เป็นวินัย) ก็คือธรรมชั้นศิลปะ (ไม่พียงนำมาสัมพันธ์กับคำว่าศิลปะธรรมที่ใช้ในภาษาไทยซึ่งมีความหมายอีกอย่างหนึ่งตามแบบของไทย ดังที่มีกอธิบายกันว่า ศิลธรรมหมายถึงศิลปะและธรรม ศิลคือการเว้นชั่วหรือเว้นจากข้อห้าม ธรรมคือความประพฤติดี หรือคำแนะนำสั่งสอนให้ทำความดี; แต่ตามหลักการที่แท้ของพระพุทธศาสนา ธรรมภาคปฏิบัติทั้งหมดก็คือไตรสิกขา ซึ่งแบ่งเป็น 3 ระดับ คือ ศิล สมาธิ และปัญญา ทั้งศิลปะ ทั้งสมาธิ ทั้งปัญญาล้วนเป็นธรรมทั้งสิ้น จึงมีธรรมชั้นศิลปะ ธรรมชั้นสมาธิ และธรรมชั้นปัญญา, คำว่า ศิลธรรม ในภาษาไทย ถ้าจะแปลให้เข้าหลักนี้ก็ต่อว่า ธรรมชั้นศิลปะ หรือถ้าจะให้กว้างกว่านั้น ก็ว่า ศิลและธรรมอื่นๆ นอกจากศิลปะ คือรวมถึงสมาธิและปัญญาด้วย หรือให้ศิลปะในที่นี้เท่ากับคำว่าวินัย ศิลธรรมก็จะหมายถึงวินัยและธรรม ตรงกับคำดั้งเดิมว่าธรรมวินัย)

ศิลปะ นั้น บาลีชั้นเดิมเมื่อกล่าวถึงความประพฤติของคนทั่วไปท่านใช้ว่า ธรรม 5 (เช่น ส.สพ.18/483/303; อญ.ปญจก.22/145/191; 171-3/227; 263-266/306-308 และฟังดู อญ.ทสก.24/161-2/277-281); เมื่อใช้ในฐานะเป็นข้อฝึกหัดของชาวพุทธศฤงฆ์ หรือกฎความประพฤติของอริยสาวกฝ่ายฆราวาส เรียกว่า สิกขาบท 5 (เช่น ที.ปา.11/286/247; ขุ.เปต.26/121/239; อภิ.วิ.35/767/388); ส่วนที่เรียกว่า ศิล 5 ตรงๆ พบแห่งหนึ่งใน วินย.7/262/117 และในข้อความร้อยกรองของคัมภีร์ชั้นรอง เช่น ขุ.พุทธ.33/2/435 ต่อมาในชั้นอรรถกถา จึงใช้กันดิน

บันทึกที่ 3 : ความหมายบางอย่างของวินัย

วินัยตามความหมายว่าประมวลบทบัญญัติหรือระเบียบนั้น เรียกตามอรรถกถาว่า “บัญญัติวินัย” วินัย มีความหมายสำคัญนอกจากนี้อีก 2-3 นัย ความหมายที่น่าสนใจและใกล้เคียงกับความหมายที่กล่าวมานี้ คือ วินัยที่ใช้ในคำว่า อริยวินัย ซึ่งเป็นคำที่พบบ่อย แปลได้ว่า แบบแผนของพระอริยะ ระบบชีวิตหรือระบบการฝึกฝนอบรมของอารยชนเทียบได้กับคำว่า สุคติวินัย ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแสดงความหมายไว้เองว่า หมายถึงพระธรรมอันได้แก่พรหมจรรย์ คือ

หลักการครองชีวิตอันประเสริฐ (อง.จตุกก.21/160/197) เข้ากันได้กับที่อรรถกถา อธิบายว่า อริยวินัย หมายถึงพระพุทธานุศาสนานา (ที.อ.1/293; ม.อ.3/750; อ.อ.2/292; 3/333) นับว่าเป็นความหมายที่กว้างกว่านัยที่ใช้เป็นศีล (อริยวินัยมาในคาถาที่ อง.จตุกก.22/316/395; นอกนั้นมาในรูปคำแยกเป็น อริยสุต วินัย คือ วินัย.5/174/250=7/369/181=ที.สี.9/139/113=ม.อ.14/695/447=ส.นิ.16/304/156=อง.ติก.20/531/306=อง.จตุกก.21/159/197; ที.สี.9/377/305; ม.ม.12/102/73; 453/488; ม.ม.13/37/34; ม.อ.14/855/542; ส.นิ.16/682/316; ส.สพ.18/171/119; 285/196; ส.ม.19/1483/453; อง.ติก.20/498/208; 499/214; 548/335; อง.จตุกก.21/111/152; อง.จตุกก.22/316/394; 334/460; อง.นวก.23/242/448; อง.ทสก.24/119/252=156/268; 165/284; บ.ม.29/752/458)

ความหมายของวินัยท่านแสดงไว้ค่อนข้างครบถ้วน ใน วินัย.อ.1/265; อง.อ.3/391 ว่ามีถึง 4 นัย, และสองนัยแรกของ 4 นัยนั้น อรรถกถาบางแห่งแยกย่อยออกไปอีกถึง 10 ความหมาย (ม.อ.1/29; ส.อ.2/308; สุตต.อ.1/9; นิท.อ.2/308; สงฺคณี อ.504)

บันทึกที่ 4 : การปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน

ตัวอย่างข้อความในพระบาลีที่แสดงถึงหลักการปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน และเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก นอกจากที่อ้างในดับทข้างต้นแล้ว ยังมีอีกหลายแห่ง ขอยกมาอ้างเพิ่มเติมอีก เช่น การส่งพระสาวกออกประกาศพระศาสนา ก็เพื่อวัตถุประสงค์นี้ (วินัย.4/32/39; ส.ส.15/428/153); พระสุคตและสุคตวินัยดำรงอยู่ในโลก ก็เพื่อประโยชน์นี้ (อง.จตุกก.21/160/197); การที่ทรงแนะนำให้เล่าเรียนและปฏิบัติธรรม หรือให้สังคายนาธรรม ก็เพื่อให้พรหมจรรย์ คือหลักพระศาสนาดำรงอยู่ยั่งยืนนาน จะได้เกิดประโยชน์สุขแก่พหุชน เอื้ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก (ที.ม.10/107/140; ที.ปา.11/108/139; 225/225); ตรัสย้ำเรื่องความสามัคคีของสงฆ์ ตรัสเตือนให้ระวังมิให้เกิดสังฆเภท การวิวาท การสั่งสอนธรรมวินัยผิดพลาด และความเป็นผู้นำที่มีความเห็นผิด เป็นต้น ก็เพราะคำนึงถึงประโยชน์สุขของพหุชน (ดู ขุ.อิติ.25/196/237; ม.อ.14/54/51; 55/51; วินัย.6/637/337; ที.ปา.11/318/258; อง.จตุกก.22/307/373; อง.เอก.20/317/398; วินัย.8/1098-1101/413-415; อง.เอก.20/131-138/25-28; อง.ปญจก.22/88/130)

ความหมายและหลักการสำคัญของการปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก ก็คือการประดิษฐานพหุชนไว้ในอริยฉายธรรม อันได้แก่ ความมีกัลยาณธรรม ความมีกุศลธรรม (ในฐานะเป็นพระคุณของพระพุทธเจ้า = อง.ทสก.24/30/70; ในฐานะเป็นคุณสมบัติของมหาบุรุษ = อง.จตุกก.21/35/46; และพึงดูประกอบอง.ปญจก.22/88/131 ซึ่งกล่าวถึงคุณสมบัติของภิกษุเถระที่ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน คุณสมบัติข้อสำคัญคือยังพหุชนให้ออกไปจากอสังฆธรรม แล้วประดิษฐานพหุชนไว้ในสังฆธรรม)

บันทึกที่ 5 : เคารพธรรม เคารพวินัย

พระพุทธเจ้าก็ทรงเคารพธรรม และตรัสว่า เมื่อใดสงฆ์ใหญ่ขึ้น เมื่อนั้นพระองค์ก็เคารพแม่ในสงฆ์ (อง.จตุกก.21/21/27; และดู อง.ปญจก.22/99/138 ด้วย); ว่าโดยหลักใหญ่ การปฏิบัติเช่นนี้ย่อมเป็นการเคารพทั้งในพระศาสนาในพระธรรม ในพระสงฆ์ และในสิกขา ตามหลักการวาระ 6-7 (อง.จตุกก.22/303/369; 340/474; อง.สตุตท.23/29/29)

อนึ่ง มีข้อสังเกตเกี่ยวกับคำว่า “เชื่อ” ในเมื่อใช้กับพระอรหันต์อีกเล็กน้อย กล่าวคือ ในแง่หนึ่ง คำว่าเชื่อ ใช้กับธรรม หรือสังฆธรรม ซึ่งพระพุทธศาสนาจัดเป็นขั้นตอนหนึ่งแห่งพัฒนาการทางปัญญา (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า faith และ belief) ในแง่นี้ พระอรหันต์เป็นผู้พ้นไปแล้วจากขั้นของความเชื่อ เพราะได้หยั่งรู้สังฆธรรมประจักษ์แจ้งด้วยตนเองแล้ว จึงไม่ต้องเชื่อต่อใครอื่น แต่ในอีกแง่หนึ่ง คำว่า เชื่อ ใช้กับวินัยหรือคำสั่ง เป็นเรื่องของระเบียบสังคม (มักใช้ว่าเชื่อฟัง ตรงกับภาษาอังกฤษว่า obey — obedience) ในแง่นี้ พระอรหันต์เป็นผู้เชื่อฟังหรือมีวินัยอย่างยิ่ง ดังมีพุทธพจน์แห่งหนึ่งตรัสแสดงให้เห็นว่า พระอรหันต์ (และพระอริยบุคคลอื่นๆ) ถ้าพระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้ก้าวลงไป ในหล่ม ก็จะปฏิบัติตาม โดยไม่ปฏิเสธหรือหลีกเลี่ยงเลย (ดู ม.ม.13/164/166)

บันทึกที่ 6 : การเคารพตามอายุสมาชิกภาพ

การกำหนดเอาอายุสมาชิกภาพเป็นหลักในการแสดงความเคารพกันเช่นนี้ เป็นวิธีที่เหมาะสม สะดวก และได้ผลจริงจึงในทางปฏิบัติ สมตามวัตถุประสงค์ของพระพุทธเจ้าที่ทรงมุ่งให้สงฆ์เป็นชุมชนแบบอย่าง ซึ่งไม่มีการถือชาติชั้นวรรณะ ทางเลือกอีกอย่างหนึ่งในเรื่องนี้ คือ กำหนดเอาภูมิธรรมที่ได้บรรลุเป็นหลัก แต่ทางเลือกนี้จะก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายเป็นอันมาก และจะไม่สำเร็จผลแท้จริง เพราะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น ยากจะพิสูจน์ว่าใครจริงใครเท็จ และผู้บรรลุเองก็ย่อมไม่ท้าวอดอ้าง ทางเลือกนี้ก็มีภิกษุบางท่านเสนอ แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงยอมรับ หลักการที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ในเรื่องนี้นับว่าเป็นข้อที่น่าศึกษา เพราะในขณะที่เกี่ยวกับที่ทางด้านความสัมพันธ์ทางสังคมอันเป็นภายนอก ให้ถือเอาอายุสมาชิกภาพเป็นหลักกำหนด แต่ทางด้านการศึกษาฝึกฝนอบรมเพื่อเข้าถึงจุดหมายสูงสุด อันเป็นด้านใน และเป็นสาระสำคัญของพระพุทธศาสนา กลับถือเอาคุณธรรมเป็นอุดมคติ และเป็นสาระแห่งการเคารพที่แท้ นับว่าเป็นหลักการแบบคู่คานกัน คู่กลมกัน และคู่จุดนำซึ่งกันและกัน ระหว่างระบบความสัมพันธ์ทางสังคม กับระบบการศึกษาฝึกปฏิบัติ ธรรมในจิตใจ ระหว่างชีวิตในทางปฏิบัติ กับชีวิตด้านในที่เป็นอุดมคติ หรือระหว่างวินัยกับธรรมนั่นเอง พระภิกษุที่ได้รับการเคารพตามบทบัญญัติทางวินัยหรือตามระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม ย่อมต้องรู้ตระหนักตามหลักการแห่งธรรมว่า สิ่งที่จะทำให้ตนเป็นผู้ควรแก่การเคารพกราบไหว้จริงสมกับภาวะหรือฐานะก็คือภูมิธรรมภายในที่ได้บรรลุ หรือความประพฤติปฏิบัติชอบ (ความมีสุปฏิบัติเป็นต้นตามหลักสังฆคุณ 9) ซึ่งจะต้องฝึกอบรมให้เกิดมีขึ้นในตน จึงมีพุทธพจน์ตรัสเตือนผู้ใหญ่ไว้หลายแห่ง เช่นในธรรมบทว่า “คนไม่ใช่เป็นเถระ (ผู้ใหญ่) เพียงเพราะมีผมหนอก (ถึง) รัยของเขาจะแก่หง่อม ก็เรียกว่าแก่เปล่า ส่วนผู้ใดมีสังขะ ธรรม อหิงสา ความควบคุมและฝึกคน ผู้นั้นแหละเป็นปราชญ์กายมลกคินแล้ว เรียกไคว่เป็นเถระ” (ขุ.ธ.25/29/50) บาลีแห่งหนึ่ง (ที.ปา.11/228/230, ที.อ.3/245) แบ่งเถระเป็น 3 พวกคือ *ชาติเถระ* (ผู้ใหญ่โดยกำเนิดคือตามอายุ) *ธรรมเถระ* (ผู้ใหญ่โดยธรรม) และ *สมมติเถระ* (ผู้ใหญ่โดยสมมติ คือสักว่าเรียกกัน) (เรื่องวุฒิ 3 คือ ชาติวุฒิ รัยวุฒิ และคุณวุฒิ ฟังมีในชั้นอรรถกถา คือ ขา.อ.1/328; วินย.ฎีกา4/399, และใน สุตต.อ. 2/167 เพิ่มปัญญาวุฒิเข้ามาอีกอย่างเป็นวุฒิ 4) อีกแห่งหนึ่ง ตรัสคุณธรรมที่จะทำให้เป็นเถระไว้ 4 ประการ (เถรกรรม-ธรรม 4 = อญ.จตุกก.21/22/28; ฟังดูเถรธรรม 10 ใน อญ.ทลท.24/98/215 ด้วย) (พุทธบัญญัติให้ภิกษุแสดงความเคารพตามอ่อนแก่พรรษามาใน วินย.7/260-264/113-118; กรณียกเว้น ก็เพราะเคารพธรรม=วินย.7/284/130; และ ฟังดู ส.สพ.18/211/154)